

EKONOMSKO, PRAVNO, KOMUNIKACIJSKI ASPEKTI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU U PROCESU PRISTUPA EVROPSKOJ UNIJI (Uvodni referat)

Akademik prof. dr. Ibrahim Jusufranić, email: rektor@iu-travnik.com
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Bosna i Hercegovina

Sažetak: Zemlje Zapadnog Balkana su se opredijelile da svoju budućnost usmjere ka Evropskoj uniji, što pretpostavlja poboljšanje ekonomskog položaja ovih zemalja. To je nužan preduslov dostizanja ekonomskog nivoa zemalja članica EU i standarda stanovništva u cjelini. Pojedine zemlje Zapadnog Balkana, nakon pristupanja EU, značajno su popravile svoj ekonomski položaj. Prije formalne političke integracije u EU, zemlje Zapadnog Balkana preduzimaju intenzivnije mjere kojima će se omogućiti i ubrzati njihov ekonomski razvoj. Nakon što su institucije Bosne i Hercegovine i lideri usvojili dokument kojim se potvrđuje opredijeljenost reformama, obnovljeni pristup je doveo do stupanja na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Bosne i Hercegovine i EU 1. juna 2015. godine. On je zamijenio Privremeni sporazum (PS) koji je bio na snazi od 2008. godine. Potpisivanjem SSP-a, Bosni i Hercegovini je, zahvaljujući „evolutivnoj klauzuli“, potvrđen status države potencijalne kandidatkinje. U julu 2015. godine, usvojena je Reformska agenda čiji je cilj rješavanje teške socio-ekonomske situacije i unapređenje vladavine prava i reforme javne uprave. U ovom radu će se razmatrati i predlagati odgovarajuće mjere kao doprinos u sagledavanju i poboljšanju ekonomskog položaja zemalja Zapadnog Balkana.

Ključne riječi: ekonomski razvoj, reforme, poslovanje, tržišna ekonomija, strane investicije, Evropska unija

ECONOMIC, LEGAL, COMMUNICATION ASPECTS OF THE WESTERN BALKANS COUNTRIES WITH SPECIAL EMPHASIS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PROCESS INTEGRATION TO THE EUROPEAN UNION (Keynote paper)

Abstract: Western Balkan Countries have committed to direct their future to European Union, which means improvement of economic position of these countries. That is necessary precondition of achieving EU member states' economic level and standard of living overall. Several Western Balkan Countries, that have become EU member states have significantly improved their economic position. Before formal political integration in EU, Western Balkan Countries take more intense measures that will enable and accelerate their economic development. After, the institutions of Bosnia and Herzegovina and leaders had adopted the document that affirms commitment to the reforms, the result of reconstructed approach was entering into force the Stabilisation and Association Agreement between Bosnia and Herzegovina and EU on 1 June 2015, which replaced Interim Agreement which had been on force since 2008. As the Stabilisation and Association Agreement was assigned, thanks to its „evolutionary clausula“, Bosnia and Herzegovina was affirmed as potential member of EU. In July 2015 the Reform Agenda was adopted and its aim is solving the hard social and economic situation and improvement of rule of law and reform of the public administration. Here, we will consider and suggest appropriate measures, as our contribute to consideration and improvement of economic position of the Western Balkan Countries.

Key words: economic development, reforms, bussiness, market economy, foreign investments, European Union

Uvod

Glavna tema XVI Međunarodne konferencije Ekonomsko, pravno, komunikacijski aspekti zemalja Zapadnog Balkana sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu u procesu pristupa Evropskoj uniji, koja se organizuje sa akademskim partnerom Nahičevan Univerzitetom iz Nahičevana, Azerbejdžan, i koje se održava u Travniku, na Vlačiću od 15. do 16. decembra 2017. godine, je od veoma važnog značaja za zemlje Zapadnog Balkana, jer su se one opredijelile da svoju budućnost usmjere ka Evropskoj uniji. To pretpostavlja poboljšanje ekonomskog položaja ovih zemalja, što je nužan preduslov dostizanja ekonomskog nivoa zemalja EU i standarda stanovništva u cjelini. Pojedine zemlje Zapadnog Balkana koje su postale članice EU su značajno popravile svoj ekonomski položaj, dok se ostale zemlje Zapadnog Balkana, kao što je BiH, nalaze u različitim fazama procesa približavanja Evropskoj uniji pri čemu je bitno istaći da su sve one posvećene tom cilju uprkos nepovoljnom trenutku u kojem se danas nalaze, o čemu će se ovdje razmatrati i predlagati odgovarajuće mjere kao naš doprinos u sagledavanju i poboljšanju ekonomskog položaja zemalja Zapadnog Balkana.

Ovom prilikom je, također, važno istaći da se prije formalne političke integracije u EU, preduzimaju intenzivnije mjere kojima će se omogućiti i ubrzati ekonomski razvoj zemalja Zapadnog Balkana što je osnovni cilj ove Konferencije. Prema postojećoj situaciji može se reći da je dinamika ekonomskog razvoja zemalja regiona različita, a u prosjeku još nisu dostigle ni 40% evropskog razvoja. Tokom posljednjih deset godina region je rastao prosječnom stopom od 1,4%, a EU 1%.

U periodu 2017.-2019. očekuje se da će bh. ekonomija rasti u prosjeku za 3,2 %. Ukoliko BiH i zemlje regiona nastave ovim tempom, Evropsku uniju bi mogle stići tek za 60 godina. Ukoliko pak dođe do povećanja privrednog rasta od 5-7% godišnje, to bi se moglo desiti za 20 godina.

Prema posljednjem Redovnom ekonomskom izvještaju Svjetske banke za Zapadni Balkan, očekuje se da će svih šest zemalja zabilježiti rast u 2017. godini, dok se prognozira ubrzan regionalni rast od 3,3 % u 2018. i 3,6 % u 2019. godini. Investicije su pokrenule snažan rast u Albaniji, na Kosovu i Crnoj Gori, dok je potrošnja dovela do stabilnog rasta u BiH. Ranija politička kriza pogoršala je rast u Makedoniji, kao i u izuzetno hladna zima u Srbiji.

Ekonomski rast, zajedno s otvaranjem novih radnih mjesta, doprinosi padu stope siromaštva u regiji. Stopa od 23,6 % je projicirana stopa za 2017. i za puni postotni poen je niža nego godinu ranije, što podrazumijeva da je 124.000 ljudi izbjeglo prošle godine. Iako su izgledi ekonomskog rasta i dalje pozitivni za zemlje zapadnog Balkana, rizici i dalje postoje.

Ukoliko Region Zapadnog Balkana ne ubrza rast, evropski nivo će ostati nedostižan. Veće investicije i povećanje privatne potrošnje su među glavnim pokretačima rasta. Konkurentnost naših privreda napreduje određenim tempom, ali je to još uvijek daleko od željenog nivoa. Oporavak je doveo do daljeg stvaranja radnih mjesta u privatnim sektoru, ali stopa nezaposlenosti i dalje je veoma visoka. Uprkos napretku u fiskalnoj konsolidaciji, visok nivo javnog duga u većini zemalja u Regionu i dalje predstavlja problem i svojevrsnu kočnicu ekonomskog razvoja.

Kod zemalja Zapadnog Balkana je značajno prisutan, vanjskotrgovinski disbalans koji ostaje izazov za većinu zemalja kao i rastući javni dug u BDP-u. Politika EU veoma je bitna za zemlje Zapadnog Balkana jer prepoznaje regionalnu ekonomsku saradnju kao preduslov za jačanje ekonomije država, zbog čega i podržava projekte njihovog povezivanja i uključivanja u Evropsku uniju.

Projekcija budžeta Federacije BiH za naredne tri godine planira deficit i zadužuje se za 1,7 milijardi KM. Očito je da vlasti ne očekuju znatni privredni rast, a trebalo je i reprogramirati dug da više ostane za investicije. Prema dokumentima okvirnog budžeta, samo u periodu od 2018. do 2020. godine, Federacija BiH planira projekcije deficita u budžetu, jer su prihodi manji nego rashodi, koji uključuju i otplate dugova. To znači da se ne očekuje značajan privredni rast, s obzirom na to da se projicirani prihodi od poreza očekuju od 1,6 milijardi KM. U naredne tri godine, na otplate dugova odlazi cijela milijarda KM, odnosno 60% ukupnog prihoda ide budžetskim korisnicima. To dalje iskazuje nerealne zahtjeve za ovaj trogodišnji period, jer su projekcije budžeta iskazale veće rashode nego prihode. Isto tako, prema nekim utvrđenim limitima za budžetske korisnike vidljivo je da su za neke od njih projicirani više nego što treba, između ostalog za potrebe Vlade Federacije BiH.

U zemljama zapadnog Balkana zabilježeno je povećanje broja radnih mjesta, ali u BiH je to i dalje nedovoljno. U odnosu na početak 2008. godine, izvoz nastavlja rasti, direktne investicije su i dalje na niskom nivou, a potrošnja je velika.

Stav Svjetske banke je da vlade trebaju raditi na fiskalnoj održivosti, ublažiti šokove te staviti naglasak na strukturalne reforme kako bi se uklonile prepreke za zapošljavanje i kako bi se povećala produktivnost. Konstatovano je da su se prihodi povećali, ali su budžeti ostali opterećeni. Skoro deceniju nakon svjetske ekonomske krize, zaposlenost se oporavila do nivoa od prije 2008. godine u svim zemljama zapadnog Balkana osim u BiH, gdje stopa nezaposlenosti ostaje visoka, ali istovremeno dominira s najvećom smanjenom stopom nezaposlenosti u regionu u ovoj godini. Deficit tekućeg računa u BiH iznosi blizu 5 % BDP-a.

I BOSNA I HERCEGOVINA PRIJE PRISTUPANJA EVROPSKOJ UNIJI

1. Socio-ekonomsko stanje u Bosni i Hercegovini na putu ka članstvu u Evropskoj uniji

Evropska unija je u decembru 2014. zauzela novi pristup prema Bosni i Hercegovini (BiH) kojim se mijenja redoslijed uslova kako bi zemlja postigla napredak u evropskim integracijama i rješavala zahtjevna socio-ekonomska pitanja. Nakon što su institucije Bosne i Hercegovine i lideri usvojili dokument kojim se potvrđuje opredijeljenost reformama, obnovljeni pristup doveo je do stupanja na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Bosne i Hercegovine i EU 1. juna 2015., koji je zamijenio Privremeni sporazum (PS) koji je bio na snazi od 2008. godine. U julu 2015. je usvojena Reformska agenda čiji je cilj rješavanje teške socio-ekonomske situacije i unapređenje vladavine prava i reforme javne uprave. Reformska agenda se i dalje provodi uz značajan napredak. Vijeće EU je u septembru 2016. pozvalo Evropsku komisiju da dostavi mišljenje o zahtjevu za članstvo Bosne i Hercegovine u EU koji je podnesen u februaru 2016. godine.

Reformska agenda koju su vlasti zemlje usvojile u julu 2015. godine s ciljem rješavanja teške socio-ekonomske situacije, unapređenja reforme pravosuđa i javne uprave, kao i daljeg

napredovanja zemlje na putu ka članstvu u EU, i dalje se provodi u 2016. i 2017. godini na državnom i entitetskom nivou sa ohrabrujućim početnim rezultatima.

Između EU i Bosne i Hercegovine se odvija redovan politički i ekonomski dijalog u okviru struktura SPP-a/PS-a. Bosna i Hercegovina je u julu 2016. parafirala protokol za tehničko prilagođavanje PS/SSP-a, kako bi se uzela u obzir njena tradicionalna bilateralna trgovina s Hrvatskom.

Bosna i Hercegovina je još uvijek u ranoj fazi razvoja funkcionalne tržišne ekonomije. Određeni napredak je postignut u modernizaciji radnog zakonodavstva, poboljšanja poslovnog okruženja i rješavanja nedostataka u finansijskom sektoru u okviru dogovorene Reformske agende. Međutim, javni sektor je neefikasan, a privatni sektor se sporo razvija. Ono što će biti ključno je snažna i kontinuirana politička podrška brzom provedbi prijeko potrebnih strukturnih reformi u skladu sa dogovorenim Reformskom agendom.

Bosna i Hercegovina je u ranoj fazi izgradnje kapaciteta da bi se nosila s konkurentskim pritiskom i tržišnim snagama unutar Unije. Nije bilo napretka u pogledu konkurentnosti, ali je provedba Reformske agende u toku.

Bosna i Hercegovina još uvijek nije postigla dovoljnu transparentnost budžeta. Godišnji budžeti se objavljuju i godišnje izvještaje o izvršenju budžeta priprema Ministarstvo finansija i trezora. Reviziju radi Vrhovna revizijska institucija. Slične odredbe se primjenjuju u entitetima i u Brčko distriktu. Nedostatak usklađenosti kontnih planova na državnom nivou i u entitetima otežava pristup konsolidovanim podacima.

Kada je u pitanju nadzor nad budžetom, potrebno je bolje pratiti da li se preduzimaju aktivnosti u skladu sa nalazima i preporukama vanjske revizije. Izvještavanje tokom godine je nedovoljno, kao i učešće građana u budžetskom procesu. Nije bilo pokušaja da se pripremi budžet za građane ni na jednom nivou vlasti.

2. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

Politika Evropske unije prema Zapadnom Balkanu je definisana kroz proces stabilizacije i pridruživanja (PSP), koji je zaključen s ciljem budućeg članstva određenih zemalja u EU. Stoga su zemlje Zapadnog Balkana uključene u progresivno partnerstvo u svrhu stabilizacije regiona i uspostavljanja zone slobodne trgovine. PSP postavlja zajedničke političke i ekonomske ciljeve, a procjena napretka se temelji na pojedinačnim rezultatima svake zemlje. PSP je pokrenut u julu 1999. godine a učvršćen na samitu u Solunu u junu 2003. godine kada su u njega uvršteni elementi procesa pridruživanja. Osnovni elementi PSP-a su:

1. Ugovorni odnosi (Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju);
2. Asimetrična liberalizacija trgovine (autonomne trgovinske mjere);
3. Finansijska pomoć (Instrument za pretpristupnu pomoć – IPA);
4. Regionalna saradnja i dobrosusjedski odnosi.

Unapređenje PSP-a vodi uspostavljanju ugovornih odnosa između zemalja i EU u obliku Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). BiH i EU su pregovarali o SSP-u 13 mjeseci, nakon čega je potpisan u Luxembourgu 16. juna 2008. g. SSP je službeno stupio na snagu 1. juna 2015. g.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je nova, treća generacija sporazuma o pridruživanju ponuđena isključivo državama zapadnog Balkana, u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja. Sporazum se potpisuje na neodređeno vrijeme s ciljem doprinosa privrednoj i političkoj stabilnosti Bosne i Hercegovine. Države koje su postale države članice EU petim proširenjem su potpisale sporazume o pridruživanju (tzv. Evropske sporazume). Temeljna razlika između dva navedena sporazuma je u sadržaju „evolutivne klauzule“ u SSP-u i naglašavanju regionalne saradnje na Zapadnom Balkanu. Potpisivanjem SSP-a, Bosni i Hercegovini je zahvaljujući „evolutivnoj klauzuli“ potvrđen status države potencijalne kandidatkinje. To je mnogo više nego što su države potpisnice Evropskog sporazuma dobile u pogledu daljnjeg pristupanja EU. Druga razlika se ogleda u regionalnoj saradnji, gdje se država potpisnica obvezuje da će potpisati bilateralne ugovore/sporazume sa zemljama procesa stabilizacije i pridruživanja i državama kandidatkinjama.

SSP je sporazum „mješovitog“ karaktera, što znači da su pored Evropske unije, ugovornice i sve države članice budući da SSP obuhvata područja koja nisu jedino u nadležnosti EU već spadaju i u nadležnost država članica EU.

3. Instrument pretpristupne pomoći

Instrument pretpristupne pomoći (IPA) predstavlja sredstvo putem kojeg EU podržava reforme u „zemljama proširenja“ kroz finansijsku i tehničku pomoć. IPA fondovima se grade kapaciteti zemalja tokom procesa pristupanja, što rezultira progresivnim i pozitivnim razvojem u regiji. U periodu 2007-2013, IPA budžet iznosio je oko 11,5 milijardi eura; IPA II koja je uslijedila oslanja se na već postignute rezultate i donosi novih 11,7 milijardi eura za period 2014-2020. Trenutne zemlje korisnice su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Kosovo, Crna Gora, Srbija i Turska. Pretpristupni fondovi EU predstavljaju razumnu investiciju u budućnost zemalja proširenja, ali i same EU. Pomoću njih zemlje korisnice provode političke i ekonomske reforme koje ih pripremaju za prava i obaveze koje EU članstvo donosi. Te reforme trebaju omogućiti bolje prilike za građane i razvoj standarda koji su jednaki onima koje uživaju građani EU.

Pretpristupna pomoć podrazumijeva investicije u

- Reformu javne uprave,
- Vladavinu prava,
- Održivu ekonomiju,
- Ljude i
- Poljoprivredu i ruralni razvoj

IPA II (2014-2020) je pripremljena u partnerstvu sa korisnicama, IPA II postavlja okvir za pružanje pretpristupne pomoći u periodu 2014-2020. Najvažnija novina koji IPA II donosi je strateški fokus. Country Strategy Papers (Strateški dokumenti) su konkretni strateški planski dokumenti koji su izrađeni za svaku zemlju korisnicu i odnose se na period od 7 godina. Putem njih se korisnicama prenosi snažnije vlasništvo jer se u njih integiraju pojedinačne reformske i razvojne agende zemalja. Višedržavni strateški dokument (Multi-Country Strategy Paper) je prioritet regionalne, odnosno teritorijalne saradnje.

IPA II za cilj ima reforme u okviru prethodno definisanih sektora. Ti sektori obuhvataju oblasti koje su usko povezane sa strategijom proširenja, poput demokratije i upravljanja,

vladavine prava ili rasta i konkurentnosti. Ovakvim sektorskim pristupom promoviše se strukturalna reforma koja će pomoći u transformaciji datog sektora i njegovom usklađivanju sa EU standardima. Njime se omogućava i prelazak ka bolje ciljanoj pomoći, čime se osigurava efikasnost, održivost i usmjerenost ka rezultatima.

IPA II Regulation (Uredba o IPA II) stupila je na snagu 16. marta 2014. i retroaktivno se primjenjuje od 1. januara 2014. Uredbu o IPA II nadopunjuje Common Implementing Regulation (Zajednička provedbena uredba – CIR), koja predstavlja set pojednostavljenih i usklađenih provedbenih pravila i procedura za sve instrumente vanjskih aktivnosti, kao i IPA II Implementing Regulation (Provedbena uredba za IPA II) koju je Komisija usvojila 2. maja 2014.

Provedba IPA 2007-2013. još uvijek je u toku.

Instrument je osmišljen da pruža finansijsku pomoć kroz pet kanala (poznatih kao “komponente”): pomoć tranziciji i izgradnja institucija, prekogranična saradnja (PGS), regionalni razvoj, razvoj ljudskih potencijala i ruralni razvoj.

4. Strukturalne reforme

Program strukturalnih reformi (Program) koje podržava MMF je veoma ambiciozan, a realizacija značajnog broja zacrtanih mjera, više od polovine, planirana je, opet ambiciozno, do kraja 2016. godine. Institucije Bosne i Hercegovine u Pismu namjere MMF-u obavezale su se na njihovo ispunjenje sa određenim rokovima, a od njihove sposobnosti da ispune obećano zavisi nastavak aranžmana.

Program je vezan za mjere u Reformskoj agendi (RA), te u biti predstavlja finansijsku podršku potrebnu za provedbu strukturalnih reformi.

Šta je zapravo cilj Programa? Cilj je ostvarenje snažnijeg ekonomskog rasta i rasta zaposlenosti koji se trebaju postići:

1. unaprijeđenjem poslovnice klime,
2. poboljšanjem fiskalnih politika, te
3. jačanjem bankarskog sektora.

Namjera jeste osiguranje stabilnosti platnog bilansa, rebalansiranje izvora rasta od sadašnjeg - baziranog na tekućoj potrošnji, ka rastu zasnovanom na investicijama, te smanjenje javnog duga. Postizanje planiranih ciljeva zavisi od provođenja programa strukturalnih reformi koje trebaju rezultirati jačanjem privatnog sektora i povećanjem zaposlenosti u istom.

U proteklom periodu ukupno je provedeno pet zacrtanih mjera, u predviđenom roku ih nije provedeno jedanaest, dok njih dvanaest treba biti provedeno do kraja 2016. godine.

Vlada FBiH je 10.02.2017. prihvatila informaciju Ministarstva komunikacija i prometa u vezi sa preuzetom obavezama iz Pisma namjere koje je potpisala Vlada i obavezala se da će u konsultacijama s Grupom Svjetske banke i/ili EBRD-om završiti finansijsku i operativnu temeljitu procjenu vrijednosti (due diligence) za BH Telecom d.d. Sarajevo.

Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o stečajnom postupku nalazi se na usaglašavanju u Parlamentu FBiH, iako je rok za njegovo usvajanje bio do kraja septembra 2016. godina.

U oblasti „Stavljanje fiskalne politike u funkciju podrške rastu uz osiguranje održivosti“, provedena je jedna mjera, nisu provedene četiri mjere, dok ih pet trebalo biti provedeno do kraja 2016. godine.

Stope doprinosa, odnosno oporezivanje rada u BiH, naročito u FBiH, jer je jedno od najvećih opterećenja za domaće proizvođače, te na tržištu smanjuje konkurentnost domaće privrede. U skladu sa Programom, do kraja septembra 2016. godine trebalo je pripremiti sveobuhvatne planove umanjivanja stopa obaveznih doprinosa i pojednostavljenja i poboljšanja efikasnosti sistema poreza na dohodak u oba entiteta. Javnosti je već poznata ocjena svih socijalnih partnera da će Izmjene i dopune Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dohodak, te nacrti Zakona o doprinosima i Zakona o porezu na dohodak, predstavljaju dodatno opterećenje na realni sektor i nisu u skladu sa ciljem koji mjera treba da ostvari.

5. Siva ekonomija

Siva ekonomija je najzastupljenija u BiH jer čini 25,5% bruto domaćeg proizvoda. Prema podacima Svjetske banke, procjenjuje se da se siva ekonomija u BiH, odnosno rad bez prijavljivanja, kreće u iznosu od oko 30 % BDP-a. Siva ekonomija predstavlja jedan od najvećih problema Bosne i Hercegovine, a manifestuje se kroz angažovanje radne snage na crno, obavljanje ilegalnih novčanih transakcija, kao i u nelegalnom prometu robe i usluga.

Pojavom sive ekonomije i njenim razvojem državi izmiču značajni izvori budžetskih prihoda. Zbog toga siva ekonomija ne samo da ugrožava redovan priliv budžetskih sredstava, već i ozbiljno ugrožava proizvodnju i regularni promet roba i usluga. Njen visok nivo ukazuje na nefunkcionisanje sistema u svim dimenzijama, a između ostalog pokazuje da je postojanje države i njenih institucija nepotrebno. Siva ekonomija direktno utiče na smanjenje javnih prihoda što ugrožava efikasnost poslovanja javnih institucija, prinuđavajući ih da nude manje i manje kvalitetnih javnih usluga i dobara. Time se smanjuje standard budžetskih korisnika, ali i svih građana. Nelojalno konkurišući čitavoj registrovanoj (legalnoj) privredi, ona umanjuje i efikasnost ekonomske politike na nivou države.

Ako znamo da je ukupan BDP oko 29 milijardi, onda se gotovo još 10 milijardi obavlja u dijelu sive ekonomije. Veliki doprinosi na platu predstavljaju problem za sve poslodavce, stoga je dužnost države da prepozna uredne poreske obveznike o pomogne im smanjenjem poreskih opterećenja. Siva ekonomija negativno utiče na privlačenje stranih investicija i konkurentnosti bh. privrede.

Borba protiv sive ekonomije, također je bitna i za integracija u Evropsku uniju. U pogledu smanjivanja sive ekonomije dvije poluge su ključne, a to su: borba protiv korupcije i efikasno djelovanje države. Sve počinje od odgovornih vlasti. Odgovornim djelovanjem vlasti uspostavljaju uslove legalnog sticanja bogatstva i čine neisplativim poslovanje u sivoj zoni. Uprava za indirektno oporezivanje je ključna institucija u suzbijanju sive ekonomije i očuvanje finansijske stabilnosti BiH.

5.1. Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini

U ekonomskoj literaturi pojam sive ekonomije novijeg je datuma, mada je njeno postojanje staro koliko i država, državni prihodi i društveni računi. Siva ekonomija postaje društvena pojava koja je zakonit izraz sukobljavanja ekonomske motivacije države i poreskih obveznika. Četiri, osnovna pokretača sive ekonomije su:

1. Izbjegavanje plaćanja obaveza državi,

Plaćanje obaveza prema budžetu za poreske obveznike je trošak i razumljivo je da će sastavni dio njihove motivacije biti težnja ka njegovom smanjenju. Metod tog smanjenja može biti i svjesno izbjegavanje registrovanja prihoda koje država oporezuje ili umanjeno iskazivanje njihovog iznosa. Ukoliko poreska opterećenja rastu, a posebno ako su progresivna, poreski obveznici će smanjivati ili tako podešavati obim aktivnosti da njihova registrovana osnovica za oporezivanje bude što manja.

2. Zaštita od smanjenja rentabiliteta poslovanja,

Siva ekonomija ne mora nastajati samo kao posljedica izbjegavanja oporezivanja. Svaka restriktivna mjera ekonomske politike, odnosno državnog intervencionizma u privredi može izazvati reakcije tržišnih učesnika sa efektima sive ekonomije.

3. Ponuda javnih dobara i usluga,

Obim i kvalitet javnih dobara i usluga koje država nudi potrošnjom javnog novca takođe može biti uzrok veće ili manje sklonosti preduzeća i pojedinaca za djelovanjem u sektoru sive ekonomije. Visoke stope poreza, u uslovima male ponude i lošeg kvaliteta javnih dobara i usluga, djelovat će kao dodatni pritisak na postojeći sektor formalne ekonomije da počne aktivnosti u sivoj ekonomiji.

4. Prenormiranost,

Broj propisa, uslovi za njihovo izvršavanje i administrativni troškovi poslovanja u legalnom sektoru, često mogu biti motiv za djelovanje u neformalnom sektoru ekonomije i demotivirajući faktor za prelazak iz neformalne u formalnu ekonomiju.

5.2. Opća kriza kao ambijent za širenje sive ekonomije

Širenje svjetske ekonomske krize na Bosnu i Hercegovinu (BiH) nije praćeno reagovanjem vlasti, poslovne zajednice, sindikata i udruženja građana na način kako slične grupacije reaguju u drugim zemljama.

Opća kriza u BiH ima više uzroka.

1. Politička nestabilnost. U čitavom poslijeratnom periodu BiH je zadržala relativno visok stepen političke nestabilnosti. Proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško je funkcionisao.

2. Loše stanje ekonomije. Ekonomija BiH je opterećena ozbiljnim strukturnim problemima u privredi, odsustvom strategije i politike korištenja resursa, što se direktno manifestuje u stvaranju malog društvenog proizvoda, vrlo niskoj efikasnosti upotrebe resursa i neekonomskom valorizovanju doprinosa resursa stvaranju društvenog proizvoda. Neto cijena rada je niska, ali je relativno visokim stopama poreza i doprinosa na platu vještački dignuta na

viši nivo u odnosu na ponudu i tražnju rada na tržištu. Nezaposlenost je velika. Plate, iako niske, rastu brže od produktivnosti rada.

3. Odsustvo pravne države. Bez snažne pravne države nema uspostavljanja sistema vrijednosti, nema pravne sigurnosti poslovanja, nema moralnosti u međuljudskim odnosima, nema zaštite imovine, nema ostvarivanja sloboda...

4. Niska efikasnost reformi. Najveći dio reformskih procesa u BiH pokrenule su, vodile i finansirale različite međunarodne organizacije. Takav način reformisanja ekonomskog i društvenog sistema u BiH nije stvarao dovoljno odgovornosti domaćih vlasti za provođenje reformi i praćenje njihovih rezultata.

5. Visok stepen siromaštva. Gotovo trećina stanovništva BiH je siromašna, ili je na ivici siromaštva. Siromašnih ima i u najbogatijim zemljama svijeta, ali biti siromašan u BiH mnogo je teže jer su šanse za izlazak iz siromaštva vrlo male.

6. Nizak nivo koordinacije između različitih nivoa vlasti. BiH je decentralizovana država. Ta činjenica podrazumijeva efikasne mehanizme koordinacije i saradnje između različitih nivoa vlasti da bi se mogli ostvarivati zajednički ciljevi razvoja.

7. Nizak nivo efikasnosti institucija. Institucije različitih nivoa vlasti u BiH ne odlikuju se visokim nivoom efikasnosti. One sporo mijenjaju obilježja sistema, nedovoljno štite prava građana i poslovne zajednice, ne stvaraju kvalitetne javne usluge i za sve to troše veliki dio društvenog proizvoda.

8. Velika uloga međunarodne zajednice. Jedna od najsnažnijih integrativnih snaga BiH u proteklih četrnaest godina bila je međunarodna zajednica. Veliki broj reformi proteklih godina u BiH izvršen je na inicijativu i „po mjeri stranaca“.

Javna je tajna da bh. ekonomijom odavno ne upravljaju ljudi iz BiH, umjesto njih to čine ljudi bliski Svjetskoj banci i MMF-u. Upravo je to jedan od ključnih razloga zašto nam je ovakvo stanje u ekonomiji kakvo jeste. U posljednjih 20 godina, radi se prema željama, planovima i naredbama koje pristižu iz Svjetske banke i MMF-a. Poznato je da je Svjetska banka 1996. godine preuzela na sebe obnovu bh. privrede i pokretanje proizvodnje. Primarni cilj je bio povećanje industrijske proizvodnje i dostizanje BDP-a iz 1991. godine u roku od 5 godina. Sadašnji rezultati pokazuju da današnja proizvodnja dostiže 50% prijeratne. Prijeratni BDP nije dostignut, samo je u proteklim godinama značajno promijenjena njegova struktura. Za razliku od prijeratnog BDP-a u čijoj su strukturi dominirale industrija, rudarstvo, trgovina, poljoprivreda, ribarstvo, građevinarstvo itd, danas najviše učešće u BDP-a imaju javna uprava, odbrana i socijalno osiguranje. Ovakvom stopom rasta, koju trenutno imamo, nećemo prijeratnu proizvodnju dostići za narednih 50 godina, te da bismo je samo izuzetno visokom stopom rasta mogli dostići za narednih 10-15 godina. To je zbog toga što smo omogućili Svjetskoj banci i MMF-u da ovdje eksperimentišu šta hoće, a sve to radi kredita koje redovno otplaćujemo. Danas u BiH su najveći problemi poput vanjskotrgovinskog deficita, niske stopa štednje, niske zaposlenosti i velike neaktivnosti.

5.3. Korupcija, siromaštvo i siva ekonomija

Siva ekonomija je jedan od glavnih uzroka nepovlnog poslovnog ambijenta u Bosni i Hercegovini, a procjenjuje se da između 150.000 i 200.000 osoba radi i neformalnoj zoni.

Neimaština i potreba za pukim preživljavanjem, razlozi su zbog kojih Bosanci i Hercegovci ne biraju poslove, dok poslodavci među brojnim nezaposlenim mogu birati ko će im raditi za male plate, bez doprinosa i radnog vremena. Dio poslodavaca, posebno onih manjih, zbog visokih nameta države odlučuje se da zapošljavaju radnike „na crno“, čime nanose štetu i sebi i radnicima i budžetima.

Zemlja bez transparentne javne potrošnje i sa korumpiranom vlašću, ma koja nacija u njoj živjela, bit će siromašna zemlja i prvi kapital koji će je napustiti bit će vlasništvo domicilnog stanovništva, dakle pripadnika date nacije.

I korupcija je neka vrsta sive ekonomije. Ona je, u krajnjoj instanci, nelegalni način oporezivanja. Akterima sive ekonomije potrebni su korumpirani državni službenici, a korumpiranim službenicima siva ekonomija.

Raširenost sive ekonomije kod nas nije izazvana nedostatkom propisa koji je ograničavaju, mada oni nisu savršeni, nisu moderni, niti dovoljno efikasni. Prije bi se moglo reći da je uticaj korupcije na profitabilnost sive ekonomije jedan od njenih snažnijih pokretača.

Ne treba potcijeniti ni siromaštvo širokih slojeva stanovništva, koje je iz egzistencijalnih pobuda prisiljeno da privređuje u sferi sive ekonomije. To siromaštvo često je čvrsta prepreka ograničavanju sive ekonomije. Pošto vlast nema šta da ponudi kao alternativu siromašnima koji žive od sive ekonomije, ona gubi moralno pravo da primjeni represiju prema njima.

5.4. Problem visokih nameta

Postoji oko 400 do 500 parafiskalnih nameta koji su definisani kroz desetine zakona na nivou BiH, FBiH, na kantonalnim i općinskim nivoima, kojima se regulišu nameti. Svim tim nametima, u zavisnosti od kantona ili općina, poslodavci moraju isplatiti čak 90 feninga na jednu isplaćenu marku plate. To za posljedicu ima da poslodavac plaća mnogo, a radnik prima malo.

Preveliki su nameti za vode, šume, požare, prirodne nesreće, ceste, kontrolu namirnica, izdavanje rješenja, korištenje zemljišta, isticanje reklama, uređenje građevinskog zemljišta, te takse na isticanje firme i slično, direktno utiču na broj zaposlenih u kompanijama, a time i na opći nivo zaposlenosti.

BiH je među vodećima u svijetu po visini nameta koji se plaćaju na bruto platu i iznosi 69%. Ispred nje je samo Srbija. Visoka opterećenja na rad imaju direktnu posljedicu na bh. ekonomije, od visoke nezaposlenosti, koja je veća od 40 %, do visokog stepena sive ekonomije koji bh. radnike ne čini konkurentnima u svijetu.

200 hiljada radnika u BiH prijavljeno je na minimalac, dok im se drugi dio isplaćuje na ruke mimo računa. Osim što je protivzakonito, ovaj iznos se i ne oporezuje. Doprinos koji se sada izdvaja na platu i iznosi 41,5 %, dok naprimjer, opterećenja u Njemačkoj, Francuskoj, Turskoj su ispod 34 %, a u Britaniji 32 %. Zbog visokih nameta nema dobrih sistema socijalne zaštite koji su dugoročno neodrživi.

Potrebno je da vlasti preduzmu određene mjere za rasterećenje privrede, kao naprimjer:

- a) Smanjenje parafiskalnih nameta,
- b) Ukidanje članarine turističkim zajednicama,

- c) Smanjenje administrativnih i sudskih taksi,
- d) Ukidanje više članarina za privredne komore i
- e) Ukidanje obaveze notarske ovjere akata za pravna lica.

6. Neodrživost poslovanja u Bosni i Hercegovini

Značajno upozorenje da BiH zaostaje kada je riječ o lakoći pokretanja biznisa dolazi od strane Ujedinjenih Naroda.

Da biste u BiH pokrenuli posao, treba da prođe kroz 11 procedura i trebat će 65 dolara i oko 13,5% srednjeg mjesečnog prihoda stanovništva, čime BiH zauzima 175. mjesto u svijetu. U Srbiji je za otpočinjanje poslovanja potrebno pet procedura i oko sedam dana, kao i oko 6,5% prihoda, što je ovu zemlju rangiralo na 47. mjesto u svijetu. U većini zemalja Jugoistočne Evrope, potrebno je maksimalno 10 dana da registruje kompaniju. Dakle, samo BiH zaostaje za regionom i ostatkom svijeta, jer se nalazi na 175. mjestu.

Pokretanje biznisa i dalje je jedna od najbolnijih tačaka svih onih koji su se s tim susretali. Tako je za pokretanje novog biznisa, potrebno 11 koraka, od prikupljanja papira, odlazaka kod notara, velikih troškova, a osnivački ulog je u Federaciji za društva sa ograničenom odgovornošću 1000 KM plus svi troškovi, dok u RS-u to sve košta 132 KM.

Prema Zakonu o privrednim društvima Federacije BiH, za osnivanje društva sa ograničenom odgovornošću potreban je minimalni osnovni kapital od 1.000 KM, dok je za osnivanje dioničkog društva potreban minimalni osnovni kapital od 50.000 KM. Ostali troškovi odnose se na notarsku obradu osnivačkog akta, sudsku taksu za registraciju i objavu registracije u Službenim novinama, izradu pečata, kopiranje i ovjeru dokumentacije. Kad se izuzme osnivački kapital, najveći trošak je podnošenje zahtjeva za fiskalizaciju koji može dostignuti čak 700 KM. Kad se svi maksimalni mogući troškovi saberu, izuzevši osnivački kapital, dobije se iznos maksimalni iznos od 1.780 KM koji je u FBiH potrebno uplatiti da bi se započelo sa biznisom, što je daleko najviše u odnosu na dug u zemlji.

Prema izvještaju Doing Business, BiH je nazadovala za sedam pozicija, te se sad nalazi na 86. mjestu. U našim uslovima je preteško održati preduzeće.

Rang lista Svjetske banke o poslovanju i konkurentnosti za 2018. godinu svrstava Bosnu i Hercegovinu po općoj konkurentnosti na 103. mjesto od 190 rangiranih zemalja. Dok su zemlje iz regije među prvih 50, Bosna i Hercegovina je među zadnjima u regionu i zadnja u Evropi. Prema podacima Svjetske banke, od 190 zemalja BiH je rangirana na 133. mjestu prema kriterijima „jednostavnost plaćanja poreza“. Dodatno, na osnovu Doing Business liste, za pokretanja poslovanja u svijetu u prosjeku je potreban 21 dan, dok u BiH taj broj se povećava na 65!

Što se tiče visine poreza, u postotcima se mogu izraziti ovako: porez na dodatnu vrijednost 17%, porez na dobit 10%, porez na dohodak 10%. A kao „drugu stranu ove medalje“ na podatke o stopama treba reći samo da Mađarska ima stopu poreza na dodatnu vrijednost od 27%, a Belgija porez na dohodak 34%. Dakle, svega nekoliko evropskih država ima višu stopu poreza od Bosne i Hercegovine. Ali, ne zaboravimo ipak doprinose koji zbirno iznose 41,5% u FBiH, 33% u RS i 30,5% u Brčko Distriktu. Ovo u praksi znači da na platu od 1000 KM treba biti dodatno izdvojeno 415 tj. 333 konvertibilne marke.

Kada je riječ o procesu dobijanja građevinskih dozvola, BiH se nalazi na 166. mjestu, a najbolje rezultate bilježi u kategoriji rješavanja nesolventnosti, gdje se nalazi na 40. mjestu. U kategoriji dobijanja kredita za započinjanje biznisa BiH je na 55. mjestu, a u kategoriji plaćanja poreza na 137 poziciji.

Svi su napravili neke aktivnosti i mjere osim nas. Reformskom agendom obećano olakšanje poslovanja, i sa aspekta registracije biznisa, uvođenja jednošalterskog sistema, smanjenja parafiskalnih nameta, te unapređenje ukupnog poslovnog okruženja po svim faktorima. Nije poslovno okruženje samo pokretanje biznisa, nego i sve ono što utiče na kvalitetan rad i razvoj biznisa.

Uslovno rečeno, relativno je lako formirati preduzeće, međutim u našim uslovima je preteško održavati preduzeće, ovolikim nametima, kako sa aspekta korupcije, rada vlade, nemanje poticajne jasne politike.

Vlada FBiH je polovinom 2017. godine izradila prijedlog Akcionog plana prioriternih mjera za borbu protiv sive ekonomije. Ovim dokumentom su identifikovane prioritete krakoročne aktivnosti koje je neophodno provesti s ciljem smanjenja sive ekonomije u Federaciji BiH, posebno u sektorima građevinarstva, turizma i ugostiteljstva.

Sve što su vlasti u BiH uradile na unapređenju poslovnog okruženja nije bilo dovoljno, jer je novi Doing Business Report objavio izvještaj po kome BiH zauzima 86. mjesto od 190 zemalja. Godinu ranije, BiH je bila na 81. mjestu. Ovaj izvještaj govori o globalnom mjestu gostoljubivosti za strane investicije. Koliko je lako privatnim firmama da ostvare rast i domaćim preduzetnicima da otvore novu firmu? Sprečavanje smanjenja konkurentnosti BiH zahtijeva mnogo jače, odlučnije i usklađenije aktivnosti.

U više sektora dominiraju državni monopoli u privredi, što štetno djeluje na tržišnu konkurentnost i obeshrabruje strane investitore. Državni monopoli u BiH pristupi su u avijaciji, upravljanju aerodromima, proizvodnji i distribuciji električne energije, šumarstvu, zdravstvu, poštanskim uslugama, željezničkom saobraćaju, telekomunikacijama i upravljanju otpadom.

Isto tako, to zahtijeva snažnu opredijeljenost najviših nivoa vlasti za definisanje i implementaciju Reformske agende. To zahtijeva da zakoni i propisi budu povoljniji za preduzetništvo, a privatni preduzetnici imaju ključnu ulogu u utvrđivanju prioriteta reforme i potvrđivanju da one nisu samo na papiru. Ako se ne poboljša poslovno okruženje, konkurentnost zemlje će ostati ugrožena, investicije će otići na druga mjesta, a zemlja će nastaviti da izvozi ljude kao svoj najbolji resurs.

7. Nezaposlenost

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, početkom 2017. godine, u BiH je registrovano 511.571 nezaposlenih osoba. Podaci pokazuju kako u BiH manje od polovine radno sposobnog stanovništva - 42,6 % čine aktivne osobe, tj. one koje na tržištu rada učestvuju kao zaposlene i nezaposlene osobe.

Prema podacima iz analize BBC-a vezane za komplikovanu administraciju u BiH, Bosna i Hercegovina ima najveću stopu nezaposlenosti mladih u svijetu. Prema podacima iz iste analize, šest od deset osoba ne može da nađe posao.

Sa druge strane, u januaru 2017. godine, prema podacima Agencije za statistiku registrovane su 749.566 zaposlene osobe.

Postavlja se pitanje, šta je uzrok ovako velikoj stopi nezaposlenosti, te zastupljenosti sive ekonomije? Odgovor je nedovoljna stopa proizvodnje i ogromni porezi koji se loše raspodjeljuju, kao i način trošenja novca prikupljenog na taj način.

Ovaj problem se može značajno prevazići poboljšanjem poslovne klime, porastom proizvodnje i uvođenjem niske porezne stope.

7.1. Stope nezaposlenosti u BiH i zemljama regije

Prije globalne finansijske krize, šest zemalja Zapadnog Balkan (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija) bile su preplavljenije jefitnim kapitalom koji je u zemljama ubrzao prosječan rast privrede od 5-7% godišnje.

Prema podacima Svjetske banke (SB), zemlje su uspjele otvoriti 230.000 radnih mjesta, iako sve i dalje imaju visoku stopu nezaposlenosti, pri čemu je stopa nezaposlenosti mladih izrazito visoka, više od polovine radnih mjesta otvoreno je u privatnom sektoru, uglavnom u sferi pružanja usluga. Iako je nezaposlenost pala širom regije, ona je i dalje visoka; od 11,1% u Srbiji do 30,6% na Kosovu, iako je Kosovo zabilježilo rast zaposlenosti u posljednjih 12 mjeseci za 8,5%, Analitičari Svjetske banke su utvrdili da je nezaposlenost u šest država Zapadnog Balkana 19%, dok je nezaposlenost u Evropskoj uniji 7,7%.

U pet država bivše Jugoslavije, nezaposlenost izgleda ovako:

- Srbija 11,1%,
- Crna Gora 15,1%,
- Bosna i Hercegovine 20,5%,
- Makedonija 22,6% i
- Kosovo 30,6%.

Ekonomska kriza iz 2008. godine je dodatno pogoršala postojeće strukturalne slabosti ekonomije i stanje nezaposlenosti širom Evrope. Visoka nezaposlenost predstavlja jedan od najvećih socijalnih i ekonomskih problema u Bosni i Hercegovini. Prema podacima Svjetske banke za 2017. godinu, danas Bosna i Hercegovina, pored Makedonije (27,3%), ima najveću nezaposlenost u regionu 25,4%.

U BiH je na evidencijama zavoda i službi zapošljavanja zaključno sa 30. septembrom ove 2017. godine, bilo 480.379 osoba. U odnosu na prethodni mjesec, broj nezaposlenih osoba je manji za 7.079 osoba ili 0,97%.

Od ukupnog broja osoba koje traže zaposlenje, 259.746 ili 54,07% su žene. Nezaposlenost se smanjila u Federaciji BiH za 3.717 osoba (1,04%), u RS-u za 884 osobe (0,75%) i u Brčko distriktu za 108 osoba (0,97%).

Među osobama koje traže zaposlenje, krajem septembra NKV radnika je bilo 130.117 ili 27,09%, PKV 8.137 ili 1,69%, KV 157.898 ili 32,87%, VKV 2.295 ili 0,48%, NS 1.226 ili 0,26%, SSS 134.670 ili 28,03%, VŠS 6.716 ili 1,40% i VSS 39.320 ili 8,19%.

Najveći broj evidentirane nezaposlenosti čine osobe s trećim stepenom obrazovanja KV radnici, te radnici sa SSS. U septembru je brisano 21.938 osoba s evidencija službi zapošljavanja. Od tog broja zaposleno je 15.198 osoba. Istovremeno je za 8.236 osoba prestao radni odnos, dok su poslodavci u ovom periodu prijavili potrebe za zapošljavanjem 5.995 novih radnika.

Reformska agenda daje određene rezultate, ali oni nisu dovoljni. Zbog ogromne nezaposlenosti i još veće neaktivnosti, BiH mora imati stopu rasta od 6-7% godišnje umjesto sadašnjih 2-3%. BiH su potrebne obimnije reforme i hrabriji paketi reformi.

Trebamo rasteretiti rad, jer imamo veliku nezaposlenost. Treba pogledati strukturu poreskih prihoda u BiH. Najviše se naplati od indirektnih poreza i socijalnih doprinosa.

U Evropi, gdje želimo da dođemo, po trećinu daju direktni porezi, indirektni porezi i socijalni doprinosi. Kod nas su prihodi od direktnih poreza duplo manji od susjedne Hrvatske koja je posljednja u Evropi.

8. Postojanje funkcionalne tržišne ekonomije

Bosna i Hercegovina je još uvijek u ranoj fazi u razvoju funkcionalne tržišne ekonomije. Ostvaren je određeni napredak, poput modernizacije radnog zakonodavstva, poboljšanja poslovnog okruženja i rješavanja slabosti u sektoru finansija. Međutim, za jači i održiviji ekonomski rast će biti potreban razvoj efikasnijeg javnog i dinamičnijeg privatnog sektora. Od ključnog značaja je jaka i stalna politička podrška za brzu provedbu nužno potrebnih strukturnih reformi, u skladu sa dogovorenim Reformskom agendom.

U skladu sa preporukama iz PER i Reformske agende, te kako bi se podržao dugoročni rast, sljedeće godine Bosna i Hercegovina treba posebno obratiti pažnju na sljedeće:

- poboljšanje kvaliteta javnih finansija kroz poboljšanje investicija kojim se podržava rast, poboljšano usmjeravanje socijalnih izdataka, te jače upravljanje dugovima;
- jačanje finansijskog sektora rješavanjem nekvalitetnih kredita, poboljšanjem nadzora bankarskog sektora i izradom novog okvira za sanaciju banaka i
- poboljšanje pružanja i kvaliteta pravovremenih i iscrpnih statističkih podataka, uz veću primjenu evropskih i međunarodnih standarda.

Ekonomski rast je i dalje otporan, ali je još uvijek prenizak da bi doveo do primjetnog poboljšanja životnih uslova za građane. U 2012. godini je došlo do ekonomskog pada od 0,9%, a uslijed velike štete od poplava, rast proizvodnje je u 2014. godini usporen na 0,3%. Zbog toga je prosječni godišnji rast BDP-a u tom periodu bio samo 1,4%. Međutim, u 2015. godini se rast proizvodnje vratio na 3%. Važni pokretači rasta su bili domaća potražnja, naročito privatna potrošnja, kao i vanjska potražnja. Otpornost privatne potrošnje je vjerovatno uzrokovana stabilnim prilivom doznaka radnika i poboljšanjem realnog viška prihoda, čemu je doprinijela niska inflacija i povećana zaposlenost. Čini se da su domaće i strane investicije i dalje slabe, uslijed slabog poslovnog okruženja, ali i zabrinutosti za dugoročnije perspektive rasta. Industrijska proizvodnja je pojačana u drugoj polovini 2015. i prvoj polovini 2016. godine, dijelom zbog veće potražnje iz inostranstva. Sveukupno, podaci od početka godine ukazuju na umjeren, ali čvrst ekonomski rast. Ipak, BDP *per capita* je u 2015. godini i dalje bio oko 29% EU prosjeka, malo veći nego u 2011. godini, kad je bio na 28%.

Monetarna politika je i dalje u skladu sa političkim poteškoćama u državi. Aranžman valutnog odbora sa eurom kao baznom valutom je još uvijek na snazi i ima visok nivo pouzdanosti i kredibiliteta. Ovaj pristup je do sada bio povoljan za ekonomiju. Međutim, to takođe znači da druge oblasti, uključujući i fiskalnu politiku, moraju podnijeti teret prilagođavanja šokovima izvana. To zahtijeva odgovorniju fiskalnu politiku, za što je potrebno stvaranje dovoljnih fiskalnih amortizacijskih mehanizama i jači naglasak na srednjoročnu stabilnost.

Nastavljen je pad općeg nivoa cijena, iako je on sporiji. U 2016. godini je ukupni indeks cijena roba široke potrošnje bio za 1,3 % niži nego godinu ranije. Do pada cijena je došlo uglavnom zbog ograničenog broja kategorija roba, kao što je saobraćaj, dok su cijene u oblasti stambenog zbrinjavanja, zdravstva i obrazovanja porasle za nekih 1-2 %. Na nisku domaću inflaciju su uveliko uticale niže cijene uvezene robe, npr. energije i osnovnih životnih namirnica, te stabilni devizni kurs prema euru.

Opći vladini računi su u 2015. godini bili skoro uravnoteženi, mada je 2016. godine kvalitet fiskalne uprave i dalje bio nizak. Preliminarni podaci ukazuju na mali višak u ukupnim računima javnog sektora u 2015. godini, od nekih 0,7 % BDP-a, u poređenju sa deficitom od 2,0 % godinu ranije. Čini se da je ovo značajno fiskalno prilagođavanje od 2,7 postotnih poena BDP-a nastalo prvenstveno kao rezultat kašnjenja u potrošnji na investicije i tome što je nivo potrošnje na plate u javnom sektoru održan na prošlogodišnjem nivou. Zato je javna potrošnja smanjena sa 45,8 % BDP-a u 2014. na 43,2 % u 2015. godini. Smanjenje od dva postotna poena u potrošnji je rezultiralo iz smanjenja investicija, koje je u postotku PDV-a palo sa 4,1 % u 2014. na 2,0 % u 2015. godini. Ovom oštrom smanjenju potrošnje značajno je doprinio težak pristup međunarodnim tržištima kapitala. Ukupni prihodi u javnom sektoru su blago smanjeni, sa 43,8 % BDP-a u 2014. godini na 43,2 % u 2015. godini. Međutim, i stopa potrošnje i stopa prihoda su još uvijek prilično visoki u poređenju sa državama koje su u sličnoj ekonomskoj situaciji. Uprkos tekućim pripremama za poboljšanje usmjerenosti socijalne potrošnje i za smanjenje zaostalih plaćanja, kvalitet javne potrošnje je još uvijek veoma nizak.

Smjernice politike PER usmjerene su na popravljivanje kvaliteta javnih finansija putem poboljšanja usmjerenosti javne potrošnje ka rastu, između ostalog povećavanjem javnih investicija, te smanjivanjem potrošnje na zapošljavanje u javnom sektoru. Popraviti usmjeravanje socijalne potrošnje i uvesti sveobuhvatni popis zaostalih plaćanja u javnom sektoru. Osim toga, ojačati kapacitete za upravljanje dugom u cijeloj državi, a naročito popraviti saradnju i protok informacija od lokalnih izvora podataka do državnog nivoa. Uspostaviti provediv okvir, zasnovan na pravilima, za uvođenje discipline na svim nivoima vlasti.

Makroekonomska politika je uglavnom primjerena. Pristupom održavanja aranžmana Valutnog odbora zasnovanog na euru i niskih fiskalnih deficita održana je pouzdanost i izbjegnuto nagomilavanje velikih makroekonomskih disbalansa. Međutim, u provedbi fiskalne politike je posvećeno dovoljno pažnje poboljšanju kvaliteta javne potrošnje, npr. kroz bolje usmjeravanje socijalnih transfera i jače javne investicije, čime bi se povećao srednjoročni potencijal za rast države.

Prosječan ekonomski rast koji BiH ostvaruje u posljednje tri godine iznosi oko 3 % i ako ga uporedimo sa Evropom, gdje je stopa rasta niža, izgleda kao nešto značajno za ekonomiju. Međutim, to baš i nije tako. Ovim tempom BiH neće dostići standard Evropske unije ni za 60 godina.

Da bi BiH bila približno razvijena kao Evropa sada, mora rasti puno više i brže. Ako nastavimo rasti po ovim stopama, trebat će nam šest decenija da dostignemo nivo kapitala po stanovniku Evrope, ali ako ubrzamo taj proces rasta, ako otkrijemo nove izvore koji bi mogli da pospiješe rast u BiH, to bi se moglo desiti za duplo manje vremena. Ono što je bitno uraditi jeste pokušaj dovesti makroekonomski model u balans. Trenutno nemamo mnogo potrošnje, malo investicija, tako da se moraju naći kanali kojima će se potrošnja pretočiti u investicije, gdje će se uvoz umanjiti, ali će se izvoz pospiješiti i naći način da privatni sektor ojačamo.

Direktne strane investicije još ne dolaze na nivou na kojem bi trebale da bismo rast malo više pokrenuli. Od 2010. do 2016. godine, Bosna i Hercegovina je imala direktnih stranih investicija od svega 92 dolara po stanovniku. BiH zaostaje i po lakoći pokretanja biznisa. Sve ostale države u regionu ostvarile su bolje rezultate, čak i povećale u odnosu na prethodni period. Prosjek direktnih stranih investicija po stanovniku u tranzicijskim zemljama iznosi 247 dolara, a na nivou Evropske unije čak 846 dolara.

U ovoj 2017. godini za BiH se očekuje rast ekonomije od 3 % i kako je on uglavnom vođen potrošnjom, stope zaposlenosti u regionu vratile su se na nivo od prije 2008. godine, ali to u BiH nije slučaj. Iako zaposlenost raste, to još nije dovoljno da se dosegne nivo iz 2008. Ohrabrujuće je, da izvoz nastavlja da raste.

Obeshrabrujuće je da direktne strane investicije još ne dolaze na nivou na kojem bi trebale da bismo rast malo više pokrenuli. Fiskalna stabilnost je nešto na čemu treba da se nastavi raditi, međutim, ako je potrošnja ono što će biti smjernica bh. ekonomije, onda moramo biti vrlo precizni o pitanju donošenja strateških odluka koje vode toj potrošnji. Potencijal u BiH postoji, međutim, da bi se iskoristio, potrebno je nastaviti sa reformskim procesom, pri čemu je procjena za 2018. godinu je da bi BiH mogla rasti po stopi od 3,2 %.

U drugim zemljama Zapadnog Balkana strane direktne investicije su te koje finansiraju značajan dio deficita tekućeg računa. U BiH strane direktne investicije finansiraju oko 25% deficita tekućeg računa, dok je u Srbiji deficit u potpunosti finansiran od stranih direktnih investicija, a očekuje se da će rast u BiH u 2018. godini ostati 3%, dok bi on 2019. mogao doći do 3,4%, ali samo ukoliko se nastave reformski procesi.

II EKONOMSKI ASPEKTI POSLOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI I ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

1. Ekonomska razmjena Bosne i Hercegovine sa inostranstvom

U 2016. godini vrijednost izvoza bila je 9,42 milijarde KM (4.82 milijarde eura) i veća je za 429,30 miliona KM u odnosu na 2015. godinu. Vrijednost uvoza u posmatranoj godini iznosila je 16,14 milijardi KM (8.25 milijardi eura), što je za 287,46 miliona KM više u odnosu na 2015. godinu. Trgovinski deficit iznosio je 6,72 milijarde KM, te je za 141,84 miliona manji od deficita u 2015. godini. Pokrivenost uvoza izvozom u 2016. godini iznosila je 58,35%.

Izvoz u zemlje CEFTA-e učestvuje sa 14,80% u ukupnom BH izvozu, a uvoz iz zemalja CEFTA-e učestvuje sa 12,75% u ukupnom BH uvozu. Bosna i Hercegovina je u robnoj razmjeni sa zemljama CEFTA-e zabilježila rast izvoza za 4,45%, rast uvoza za 5,12% i rast trgovinskog deficita od 6,56%. Izvoz u ostale zemlje (Ostatak svijeta - ROW) ostvaruje

učešće od 7,49% u ukupnom BH izvozu, dok uvoz iz ostalih zemalja u ukupnom BH uvozu učestvuje sa 20,84%. U 2016. godini, u robnoj razmjeni sa Ostatkom svijeta, zabilježen je rast izvoza od 2,72%, zatim pad uvoza za 3,88%, te pad deficita od 5,49%. Od glavnih trgovinskih partnera, najveću pokrivenost uvoza izvozom imamo sa: Austrijom od 90,08%, Njemačkom 74,72% i Slovenijom 73,95%, U 2016. godini, BiH je najviše izvozila u sljedeće zemlje: Njemačku (15,71%), Italiju (12,01 %), Hrvatsku (10,46%), Srbiju (8,74%), Sloveniju (8,57%) i Austriju (7,76%). Izvoz u ove zemlje učestvuje sa 74,32% u ukupnom BH izvozu. Posmatrano po zemljama porijekla uvoza, najviše se uvozilo iz: Njemačke (12,27%), Italije (11,69%), Srbije (11,26%) i Hrvatske (9,95%). Uvoz iz ovih zemalja u 2016. godini učestvuje sa 71,94% u ukupnom BH uvozu.

U prvih devet mjeseci 2017, BiH je ostvarila izvoz u vrijednosti 8 milijardi i 95 miliona KM (4 milijarde i 150.000 eura), što je za 18 % više nego u istom periodu 2016., dok je uvoz iznosio 13 milijardi i 306 miliona KM, što je za 13 % više nego prošle godine. Pokrivenost uvoza izvozom ostaje u deficitu za gotovo 40 %, što je loš znak za potencijalne investitore.

Pokrivenost uvoza izvozom, u trećem kvartalu 2017., iznosi blizu 61 %, dok je vrijednost vanjskotrgovinskog deficita 5 milijardi i 211 miliona KM.

Za slabe makroekonomske pokazatelje na polju vanjskotrgovinske razmjene odgovorni usloženja politička situacija, neprovođenje reformi, neefikasan pravni sistem i slabi mehanizmi kontrole tržišta.

Jedini zabilježeni suficit izvoza u odnosu na uvoz bilježi drvna industrija. Bosna i Hercegovina nastavlja imati nesrazmjeran rast uvoza mesa i mesnih prerađevina, mlijeka i vode. Njemačka i Austrija ostaju vanjskotrgovinski partneri s kojima Bosna i Hercegovina ostvaruje najveću ujednačenost izvoza uvozom. Ujedno su to zemlje s najvećom vrijednošću robe izvezene iz Bosne i Hercegovine.

Najznačajniji partner Bosne i Hercegovine u vanjskotrgovinskoj razmjeni je Evropska unija, dok je najznačajnija zemlja Unije po obimu razmjene Hrvatska. Najviši ostvareni procentualni rast izvoza u odnosu na prošlu godinu zabilježen je u Crnu Goru, Srbiju i Hrvatsku.

Pozitivna kretanja u međunarodnom okruženju i kretanja u okviru bh. industrije pozitivno su se odrazila na vanjskotrgovinsku robnu razmjenu. Tako je tokom devet mjeseci 2017. godine u BiH došlo do povećanja ukupne robne razmjene, izvoza i uvoza roba po dvocifrenim stopama rasta, dok je vanjskotrgovinski robni deficit umanjen, a pokrivenost uvoza izvozom poboljšana. Međutim, potrebno je također istaći da je tokom posmatranog perioda došlo do značajnog povećanja izvoznih i uvoznih cijena, tako da su realna povećanja ovih indikatora u stvarnosti nešto niža.

Izvoz proizvoda je najvažniji segment ekonomije u BiH, te bez izvoza bi zemlja stagnirala. Ono što je bitno jeste i struktura tog izvoza. BiH ima itekako potencijal kada je u pitanju izvoz, bilo da se radi o izvozu aluminija, čelika, drvnih prerađevina.

BiH je sve do 1992. godine bila jedina republika u bivšoj Jugoslaviji koja je imala trgovinski suficit. Dobra vijest je da bh. privreda pokazuje znake života, želi se oduprijeti decenijama dominantnoj ovisnosti o uvozu, manje dobra vijest je da još uvijek ne koristimo potencijale i šanse da značajnije utičemo na odliv kapitala iz zemlje.

Jedna od šansi koja upravo ovih dana postaje sve realnijom opcijom je koncept “kupujmo domaće”. Znam sve više ljudi koji kupuju domaće i koji se ne libe to javno (po)kazati. Isto tako, znam za sve više kompanija koji dobavljače za proizvodnju svojih proizvoda uzimaju domaće proizvode i podizvođače.

Između 2001. i 2004. godine nekoliko velikih preduzeća okončalo je proces privatizacije i pronalaženja strateških partnera. U tim kompanijama došlo je do restruktuisanja nabavkom nove opreme, rješavanjem statusa zaposlenih i osiguranjem finansijskih sredstava za izlazak na inostrano tržište.

Metalni i elektro sektor je jedan od najvećih u Federaciji BiH. Izvoz za devet mjeseci 2017. godine iznosio je 5,4 milijarde KM i za 16,4% je viši u odnosu na isti period prošle godine. Pokrenute su i druge izvozne aktivnosti. Top zemlje u izvozu su Njemačka, Hrvatska, Italija, Austrija i Srbija. Ukupan broj zaposlenih je 30.000. Kao pozitivan primjer se ističe firma „Igman“ iz Konjica koja radi u oblasti namjenske industrije u kojoj je zaposleno 1.700 radnika i očekuje se prijem novih radnika. Prije rata je u BiH u namjenskoj industriji bilo zaposleno 23.000 radnika u više od 20 preduzeća, a danas 3.500 radnika i izvozi se u 54 zemlje. U namjenskoj industriji i dalje postoje značajne potrebe za zapošljavanjem na čemu treba raditi.

Pouzdanе kompanije moraju imati posebno mjesto u poslovnom svijetu, jer biti bonitetno pouzdana kompanija znači biti stabilan oslonac svojim kupcima, dobavljačima, partnerima, što je, ustvari, konkurentna prednost današnjice. U BiH od ukupno 31.554 firme, njih 13,5% ispunilo je kriterije pouzdanosti.

Koliku važnost ove firme predstavljaju za privredu BiH, govori podatak da je ukupan prihod bonitetno pouzdanih kompanija u BiH u 2016. godini činio oko 15,4 milijarde KM. To je snaga BiH koju treba promovisati, ali i podržavati.

BiH ne može sama da se bori na svjetskom tržištu, već da se treba udružiti sa zemljama regije, kako su i ostale zemlje upozoravale. To bi nam omogućilo da kroz infrastrukturalna ulaganja imamo brži transfer robe i usluga. Ali, naše komplikovane procedure, nefunkcionalno tržište, neefikasan pravni sistem i ostalo se ograničavajući faktor za brži napredak. Ne tapkamo u mjestu, krećemo se, ali nema vjetra u leđa koji smo očekivali od države, koji imaju zemlje u regionu.

Kako realni ekonomski indikatori pokazuju zastoj zemlje u odnosu na regiju, jer i dalje imamo visoku stopu nezaposlenosti, visok deficit trgovinskog i platnog bilansa, održivost vanjskog duga se realizuje kroz međunarodnu pomoć, a transfer inostranstva se jedva održava.

Moramo praviti industrijske lance koji će uvezati sve što se može uvezati u proizvodnom dijelu. Imamo iskustva u metalnoj industriji s tim, ali oni su u lancima velikih klastera EU. Priča o IT-u i digitalizaciji može proći u zemljama koje su sve riješile, a mi koji se moramo boriti s ovakvim uslovima da podignemo privredu smo daleko od toga.

Rješenja su najavljivana kroz IPA fondove iz kojih bi se finansirala poljoprivreda, ali nismo ispunili uslove. Država i dalje čeka, ali ništa konkretno ne radi te da je potrebno uložiti mnogo više truda da napredujemo.

Kada je riječ o rezultatima ostvarenim u vanjskotrgovinskoj razmjeni robe i usluga, BiH i dalje ostvaruje deficit u pokrivenosti uvoza izvozom.

Jedino smo u Austriju više izvezli robe i usluga, nego što smo uvezli i to za 17.401 KM. Gledajući pojedinačno po entitetima, Republika Srpska ostvaruje veći izvoz u odnosu na uvoz s Crnom Gorom, Austrijom, Hrvatskom, Holandijom, Njemačkom i Italijom. Za razliku od RS-a, FBiH iz svih zemalja više uvozi, nego što izvozi i ostvaruje deficit u vanjskotrgovinskoj razmjeni.

Strane investicije u BiH ove godine su porasle za 66,8 %, te su za prvih šest mjeseci 2017. godine dostigle cifru od 400 miliona KM, što je nedovoljno i ne omogućava rješavanje nezaposlenosti i smanjenje javnog duga, kao i porast BDP-a i plata zaposlenih.

Radi se na nizu novih investicija, a jedna od njih je ona koja će biti potpisana 27. novembra u Budimpešti. Investicija je to vrijedna milijardu maraka.

Da bi se povećao izvoz, smanjila visoka nezaposlenost, privukle strane investicije, smatra se da su ključni faktori za BiH politička stabilnost i ekonomske reforme. Pri tome je potrebno izgraditi novi ekonomski model koji se zasniva na rastu izvoza i investicija. Reforme u oblasti vladavine prava su ključne da bi kapital bio siguran, odnosno došle zdrave investicije. I pored toga što je učinjen izvjestan napredak u tom pogledu, u unapređenju pravnog poretka ali je još uvijek izazov na kojem treba raditi u narednom periodu. Perspektiva BiH je optimistična i pored ispoljenih problema u ekonomskom razvoju, a znamo da možemo i moramo više. Osnovni cilj je da provodimo strukturalne reforme i vodimo održivi ekonomski razvoj a posebno javnih finansija. Pa ipak, ekonomija BiH je počela pokazivati znake oporavka. Izvoz iz BiH se značajno povećao, za gotovo 18% u trećem kvartalu 2017. godine u poređenju sa 2016. godinom. Industrijska proizvodnja pokazuje jak rast, kao i potrošnja. Kamatne stope za komercijalno i privatno kreditiranje su, iako još visoke u komparativnom smislu, na najnižem nivou od osnivanja Centralne banke BiH, te je potrošačko kreditiranje u porastu. Naplata indirektnih poreza se značajno povećala (10% u trećem kvartalu 2017). Dug u odnosu na nivo BDP-a je na relativno niskom nivou.

2. Poljoprivreda u BiH

BiH još uvijek nema mogućnost korištenja sredstava iz IPA II fonda za poljoprivredu. Predstavnicima Evropske komisije su istakli da će BiH ostvariti pravo na korištenje sredstava iz IPA II fonda za poljoprivredu u 2018.g, ako se Strateški plan ruralnog razvoja, usvoji na državnom nivou do kraja ove 2017. godine. Bez sredstava iz IPA II BiH teško može postići ozbiljnije pomake u poljoprivredi.

Iz Ureda Evropske komisije u BiH više je puta sugerisano kako BiH zbog privlačenja novca iz EU fondova mora postići veći napredak na izradi strateškog plana ruralnog razvoja na državnom nivou i provođenju programa harmonizacije za poljoprivredu, ishranu i ruralni razvoj.

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH iniciralo je ove godine javnu raspravu o usvajanju Strateškog plana ruralnog razvoja BiH. Usvajanje tog dokumenta preduslov je za dobijanje dodatnih sredstava iz prepristupnih fondova Evropske unije, ali i otvaranje pristupa fondu IPA.

Taj dokument je završen i vode se posljednje pripreme prije nego što ga Vijeće ministara BiH konačno uputi u parlamentarnu proceduru.

Ukoliko Bosna i Hercegovina ne ispoštuje taj rok do 2021. godine, neće moći participirati u IPA sredstvima, a ako, pak, ispoštuje, na raspolaganju će imati preko 200 miliona eura u naredne četiri godine.

U Bosni i Hercegovini se još uvijek očekuje usvajanje strategije za poljoprivredne informacije. Pripreme za poljoprivredni popis još su u ranoj fazi. Unapređenja poljoprivredne statistike i poljoprivrednog informacijskog sistema još uvijek su nedovoljna. Još nisu harmonizovani sistemi uvođenja zemljišta u knjige diljem zemlje, a upravljanje zemljištem zahtijeva dalje jačanje. Nedostatak konsolidovanih statističkih podataka koči izradu poljoprivredne politike.

Vlada Federacije BiH je na prijedlog Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, usvojila Program poticaja za poljoprivredu utvrđenih Budžetom FBiH za 2017. godinu u iznosu od 65.700.000 KM. Od toga se na poticaje za biljnu proizvodnju odnosi 10.400.000 KM, na animalnu 52.200.000 KM, na model kapitalnih ulaganja 2.300.000 KM; 300.000 KM planirano je za ostale vrste podrški, a 500.000 KM za sudske presude i žalbe po rješenjima. Također je usvojen i 2.400.000 KM vrijedan Program poticaja za veterinarstvo.

Poticaji za poljoprivredne proizvođače u 2016. godini iznosili su 5.099.416,67 KM.

3. Preduzetništvo i korporativno preduzetništvo

U savremenoj privredi osnova uspješnog poslovanja, pogotovu u globalnim okvirima, jeste stvaranje povoljne klime u organizaciji koja forsira preduzetničko ponašanje, inovativnost i fleksibilnost. Prema savremenim shvatanjima preduzetnik više ne mora da bude pojedinac, koji je vlasnik biznisa. Preduzetnik može biti i pojedinac koji je zaposlen kod poslodavca, ali da posjeduje osobine koje su karakteristične za preduzetničko ponašanje.

Sve se više razvija model korporativnog preduzetništva, koji potencira timski rad, čiji su članovi motivisani da rade na postizanju uspjeha i prihvatanju rizika. Preduzetništvo danas podrazumijeva kontinualni kreativni proces, čiji je osnovni cilj implementiranje inovacija u organizaciju u funkciji uspješnog poslovanja i rješavanja problema potrošača i društva.

U savremenom poslovanju preduzetništvo je prije pitanje ponašanja organizacije i definisanja poslovne politike i primjene odgovarajuće poslovne prakse, a manje pitanje ličnosti.

Velika preduzeća moraju da podstiču preduzetništvo da bi prebrodila teškoće sa kojima se suočavaju dok uče kako da rade sa partnerima ili saveznicima. Velika preduzeća u svojoj organizacionoj strukturi stvaraju jedinicu koja se ponaša potpuno drugačije od ostatka organizacije. Veliki sistemi su tokom vremena razvili modele preduzetničkog ponašanja i razvoja preduzetničke klime, koji su omogućili da budu konkurentni sa preduzećima srednje veličine. Međutim, najmanja preduzeća (mikro i mala preduzeća) su najmanje inovativna, zbog činjenice da posluju u uslovima resursnog siromaštva – opći nedostatak kadrova, finansijskih sredstava, opreme i najviše znanja.

Pitanje primjene korporativnog preduzetništva je od izuzetne važnosti za preduzeća koja dolaze iz zemalja u tranziciji. Zaokruživanje procesa tranzicije, odnosno izmjena ekonomske strukture društva – privatizacija, tržišno privređivanje, liberalizacije ekonomskih odnosa sa inostranstvom, itd, predstavlja osnovni preduslov uspješnog uključivanja u međunarodne ekonomske tokove. Proces tranzicije treba da omogući da se ekonomski subjekti u zemlji u tranziciji osposobe za samostalni tržišni nastup, za zdravu konkurentsku borbu i za poslovanje u međunarodnim okvirima. Ovo podrazumijeva značajne promjene kako u organizacionoj strukturi poslovnog subjekta, tako i u načinu razmišljanja rukovodstva i zaposlenih u organizacijama. Ključna uloga u ovom procesu se nalazi na izvršnom rukovodstvu i domaćim vlasnicima kapitala, koji treba da uspostave zdrave tržišne osnove poslovanja, bazirane na stalnom unapređivanju znanja svih zaposlenih i produktivnosti rada.

Obrazovanje za preduzetništvo mora da stvori *uslove i klimu* koja će omogućiti da se novostečeno znanje primjeni na rad i znanje (akcenat nije samo na tome šta da se radi već i kako da se radi). U tom smislu, ukupan rezultat obrazovanja za preduzetništvo mora biti preduzetnik i menadžer, na koga se može primijeniti u svijetu općeprihvaćena definicija: „onaj koji je odgovoran za primjenu i praktičnu izvođačku stranu znanja.“ Obrazovanje za preduzetništvo uključuje u sebe i:

1. Sticanje znanja i razvijanje sposobnosti za stvaralaštvo, za rješavanje problema, razvijanje preduzetničkog stila i preduzetništva kod mladih i odraslih, u formalnom smislu obrazovanja,
2. Podizanje nivoa znanja i sposobnosti za vođenje biznisa kod postojećih preduzetnika i rukovodilaca (finansijsko i pravno poslovanje, informatika, menadžment, marketing, poslovno komuniciranje),
3. Osposobljavanje nezaposlenih i tehnološkog viška za pokretanje sopstvenog biznisa.

4. Mala i srednja preduzeća

Mala i srednja preduzeća sve su više predmet interesovanja u razvijenijim zemljama u kojima ova preduzeća predstavljaju faktor razvoja. Razvijenije zemlje svijeta stavljaju mala i srednja preduzeća u fokus svojih ekonomskih strategija i programa i konkrentim mjerama makroekonomske, ciljane fiskalne politike prema malim i srednjim preduzećima, kroz poreske olakšice, direktno utiču na smanjenje troškova poslovanja, poboljšanje likvidnosti a time konkurentskog položaja malih i srednjih preduzeća. Ipak, Bosna i Hercegovina, još ne usvaja poresku politiku i praksu mnogih razvijenijih zemalja, a time ne posvećuje dovoljno pažnje unapređenju sektora malih i srednjih preduzeća. To su pokazala i provedena istraživanja u Bosni i Hercegovini. Promjene u društveno – ekonomskom sistemu sa osloncem na tržišnu privredu, stvaraju pogodne uslove za razvoj raznih djelatnosti, koje će biti profitabilne i držati korak u razvoju, uz stalno prilagođavanje stalnim promjenama na tržištu, prednost daje malim i srednjim preduzećima.

Kako definisati mali biznis? Biznis je skup određenih poslovnih aktivnosti, kojima se zadovoljavaju potrebe vlasnika biznisa, odnosno uloženog kapitala, zaposlenih u biznisu i društva. Ovaj pojam obuhvata svaku privrednu aktivnost pojedinca i organizacije u svim aktivnostima. Biznis može biti formiran i kao preduzeće, farma, banka, agencija, radnja, osiguravajuća, zdravstvena, obrazovna ili druga organizacija. Znači, pojam biznis je širi od pojma preduzeća. Za bilo koji drugi organizacioni oblik biznisa moguće je koristiti izraz „firma“.

Razvijene zemlje, zahvaljujući posebno malom biznisu ostvaruju pretežan dio svog uspješnog ekonomskog i društvenog razvoja. Nešto više od 2/3 zaposlenih (67%) EU, 27% poslovnog nefinansijskog sektora zaposleno je u malim i srednjim preduzećima u 2016. godini u ukupno 20,8 miliona malih i srednjih preduzeća ili 98% od ukupnog broja preduzeća, doprinoseći bruto dodatnoj vrijednosti u iznosu od 58,4% ukupne bruto vrijednosti.

Ovo se može objasniti sljedećim činjenicama:

1. Male firme se lakše prilagođavaju zahtjevima tržišta,
2. Ostvaruju veću profitabilnost u odnosu na velike firme u relativnom smislu,
3. Uspješnije rješavaju nastale poremećaje u okruženju,
4. Mogu uspješnije da rade sa relativno malim obimom uloženog kapitala,
5. Vrlo često su u rukama članova šire i uže porodice i snažno su i direktno zainteresovani za opstanak, rast i razvoj vlastitog biznisa i
6. U njima je manji rizik neuspješnog poslovanja i rada sa gubitkom.

U zavisnosti od razvijenosti neke privrede, kao i mjerila koja se mogu uzeti za kategorizaciju veličine preduzeća, ta su mjerila sljedeća:

1. Ukupna vrijednost imovine firme,
2. Zbir akcionarskog kapitala,
3. Godišnji iznos prihoda i
4. Broj zaposlenih radnika.

Dugo su u EU malim preduzećima smatrana ona preduzeća koja su imala do 100 zaposlenih radnika. Međutim, danas se kompleksnije prilazi definisanju malog biznisa, pa se s tog aspekta utvrđuje njegov značaj, mjesto i uloga, kao i težnja za definisanjem malih i srednjih preduzeća u čitavoj EU.

Bosna i Hercegovina je evropska država sa najmanjim brojem malih i srednjih preduzeća. Samo još neke države bivšeg sovjetskog saveza kao što su Gruzija i Kirgistan imaju manji broj malih i srednjih preduzeća od Bosne i Hercegovine.

Smatra se da je ovoj jedan od najnepovoljnijih perioda za privredu BiH jer banke teško daju kredite. Vrijeme kada su banke širile ruke da dođe neko i digne kredit, bilo da se radi o fizičkom ili pravnom subjektu, definitivno je uza nas. Razlozi su vrlo jednostavne prirode, ponuda novca je nedostatna. Novac je kao i svaka roba koje trenutno nedostaje na tržištu. Onda banke automatski razmišljaju o tome kako da osiguraju naplatu kredita koje plasiraju. Čak i u situacijama u kojim su razvojne banke plasirale kredite preko komercijalnih banaka; čak i u tim situacijama su se pojavljivali problemi.

Svjetska ekonomska kriza je u velikoj mjeri pogodila i Bosnu i Hercegovinu. Oko 50.000 radnih mjesta je izgubljeno tako da se broj nezaposlenih kreće oko pola miliona, svako novo radno mjesto je dragocjeno ali u situaciji u kojoj se država mora zaduživati da bi omogućila plate svojim službenicima i budžetskim korisnicima, banke postaju sve više i više oprezne kad je u pitanju kreditiranje pogotovo tek osnovnih malih kompanija. Država, s druge strane ne radi govoto ništa na ulaganju u istraživanje.

Svjetski primjeri pokazuju da uz pomoć države razvoj malog biznisa i novih ideja ima svoju perspektivu. U Japanu država raspisuje konkurse za inovativne poslovne ideje. Pobjednici na tim konkursima dobivaju pomoć od države na osnovu koje mogu realizovati svoje ideje i otvoriti nova radna mjesta, a u nekim evropskim državama kao što je Danska cijela privreda je zasnovana na malim i srednjim preduzećima

Stoga, u Bosni i Hercegovini treba raditi više na razvijanju saradnje između privatnog i državnog sektora u kojem bi država pružila pomoć kompanijama koje se tek osnivaju kroz stručnu i finansijsku pomoć.

Iako je Bosna i Hercegovina donijela strategiju za razvoj malih i srednjih preduzeća. Još uvijek izostaje njena koordinisana implementacija. Poboljšanje mehanizama finansiranja malog i srednjeg biznisa jedan je od osnovnih prioriteta strategije ali u realnosti ona do sada ne bilježi pomake u implementaciji. I dalje se privrednici suočavaju sa visokim kamatnim stopama na kredite koje nude banke ili mikrokreditne organizacije.

Također, privrednici smatraju da izvori finansiranja, u ovom slučaju banke i mikrokreditne organizacije, nerado daju dugoročne kredite kompanijama. Sve ovo u mnogome otežava poslovanje bh. firmama koje se svakodnevno bore za opstanak na tržištu.

Što se tiče institucionalne podrške ne postoji agencija za razvoja malog i srednjeg biznisa na državnom nivou. Napredak u ovoj oblasti je postignut kada je u pitanju Republika Srpska u kojoj je formirana agencija za podršku malim i srednjim preduzećima. U Federaciji BiH, takva agencija još uvijek nije formirana.

5. Znanje i nove tehnologije

Znanje je oduvijek bilo jedan od osnovnih instrumenata razvoja društvenih zajednica i uspješnih nacionalnih privreda. U savremenim uslovima, naročito globalizacijskim, inovacije i novostvoreno znanje kao rezultat istraživanja postaje ne samo osnov razvoja već i ključni faktor društva. Povećanje ulaganja u stvaranje novog znanja na svim naučnim područjima i pretvaranje tog znanja u svekolički razvoj nužno je ne samo za stvaranje društva zasnovanog na znanju već i za poboljšanje nacionalne konkurentnosti, kvalitete života pojedinca i društva, smanjivanje nesklada na tržištu rada, stvaranje socijalne pravičnosti i povezanosti svih skupina društva. U današnjem okruženju globalne tržišne privrede, moguć je napredak samo one privrede koje vrednuje znanje i inovacije te ulaže odgovarajuća sredstva u inovativnost, istraživanje i razvoj.

Programeri, odnosno IT stručnjaci su onaj kadar koji nudi nova, aktuelna znanja i zbog poznavanja novih tehnologija može doprinijeti produktivnosti i konkurentnosti firmi, zahvaljujući inovacijama i idejama koje mogu da ponude. Dobra ideja je danas najbolji proizvod koji se može ponuditi na tržištu i najskuplji.

Znanje utiče na povećanje prinosa obima poslovanja. Znanje predstavlja najvažniji proizvodni faktor koji zahtijeva da se u njega investira. Između znanja i investicija postoji međusobna povezanost. Naime, investicije mogu povećati znanje, a znanje može ubrzati realizaciju novih investicija čime rast postaje, prema endogenoj teoriji rasta, neograničen.

Osnovni faktori proizvodnje (zemlja, rad, kapital te organizacija) obilježili su tzv. staru ekonomsku nauku. No, u okviru nove ekonomske nauke smatra se da informacija, prostor i vrijeme postaju novi faktori ekonomskog rasta i razvoja.

Ako se već radi razgraničavanje na tzv. staru i novu ekonomsku nauku, potrebno je prije samog definisanja tzv. nove ekonomije navesti tehničko-tehnološke promjene u vidu tehnoloških revolucija koje su obilježile današnju civilizaciju. Prvu tehnološku revoluciju obilježila je pojava pare, pogonske mašine, parobroda, željeznice, a karakteristika je u tome što je životinjska i ljudska fizička radna snaga zamijenjena mašinskom sa pogonom na paru. Središnje je mjesto pripalo radnicima koji su opsluživali relativno primitivna sredstva za rad. Druga tehnološka revolucija obilježena je pojavom elektriciteta, a tehnološke karakteristike iste su elektronika, mehanizacija, tekuća vrpca, telefon, radio, automobil, avion, gdje primarno mjesto zauzimaju stručnjaci. U fokusu treće tehnološke revolucije nalaze se informatičari, a za nju je značajna pojava računara, mikroprocesora, raketa, televizora, robota. Ista predstavlja najznačajnije obilježje savremene svjetske proizvodnje dok se paralelno može govoriti i o počecima četvrte tehnološke revolucije koju prati pojava fuzije atoma, biočipa, vještačkih sirovina, biotehnologije, genetičkog inženjeringa, a osnovni subjekt je naučnik. Ubrzani razvoj tehnike, tehnologije, organizacije, posebice automatizacije, robotizacije, informatizacije, nanotehnologije stvara osnove za nastajanje pete tehnološke revolucije u čijem fokusu bi trebali djelovati timovi naučnika i koja bi se trebala događati u 21. stoljeću.

Nova ekonomija je pojam koji je usko povezan sa jačanjem trendova globalizacije i značaja informatičkog društva. U toj globalnoj i informacijskoj ekonomiji znanje je onaj faktor koji paralelno stvara novu, dodatnu vrijednost ali i novo znanje. Dakle, nije više bitna dostupnost kapitala već informacija. U tom kontekstu, nova ekonomija jest ekonomija zasnovana na znanju, visokoj tehnologiji, razvijenoj infrastrukturi s informacijama i idejama, odnosno inovacijama kao najznačajnijim izvorima poboljšanja životnog standarda i stvaranja novih radnih mjesta.

Ranije spominjanje tehnoloških revolucija (pogotovo treće) imalo je za cilj potkrijepiti činjenicu o tome kako je pod uticajem globalizacije u posljednjih nekoliko decenija došlo do niza društvenih, tehničko-tehnoloških, proizvodnih i razvojnih promjena. Te iste promjene izmijenile su lice svjetske privrede, poslovnog okruženja preduzeća i njegove organizacijske strukture kao i samog proizvodnog procesa. Proizvodni proces se pretvara u naučni proces, pa dolazi do promjene kvalifikacijske strukture zaposlenih na način da se fizički radnici zamjenjuju sa tzv. umnim radnicima te da je to povećanje učešća znanja u novoostvorenoj vrijednosti osnovno obilježje već spomenute nove ekonomije koja se još naziva i ekonomijom znanja gdje najvažniji proizvodni resursi više nisu kapital, rad i zemlja nego znanje, a u njemu intelektualni kapital.

Intelektualni kapital apostrofiran kao najvažniji faktor proizvodnje ima svoje uporište u sljedećem: savremena privreda počiva na naučno-tehnološkoj revoluciji(ama) i globalizacijskim procesima, aktuelno svjetsko tržište afirmira konkurentne razvojne prednosti, a inovativnost se pri tome javlja kao monumentalna okidač privrednih aktivnosti. U takvim uslovima jedino intelektualni kapital može dinamično i pravovremeno odgovoriti na novonastale promjene usput stvarajući novu vrijednost. Odnosno, najznačajnije mjesto u tom takmičarski nastrojenom globalnom privrednom sistemu imaju upravo aktuelna znanja, informacije, sposobnosti i vještine zaposlenih.

6. Znanje kao odlučujući faktor uspješnog poslovanja preduzeća

Zadatak preduzeća je da stvara profit, ali ne na stari, nego na novi način, jer mu to nameće savremen način poslovanja. Promjenjivi uslovi poslovanja nameću i promjenu u načinu

djelovanja preduzeća, odnosno menadžment mora da ima viziju za promjene koje će doći kasnije. Zato mnogi elementi koji čine proizvodnju odlaze jer su nekonkurentni a novi dolaze koji će preduzećima omogućiti konkurentnost na duži vremenski period.

Znanje predstavlja konkurentsku prednost za preduzeće, jer ono što preduzeće zna i u kojoj mjeri ga koristi, kao i sposobnost da brzo usvaja nova znanja. Odgovoran menadžer mora da to znanje prepozna u svom preduzeću, kako da ga upotrijebi i kako da upravlja njime u cilju stvaranja novih vrijednosti, odnosno da to znanje pretvori u intelektualni kapital. Intelektualni kapital sastoji se iz tri dijela:

1. Ljudski kapital (znanje, vještine, iskustvo koje koriste u poslovnom procesu),
2. Strukturni kapital-neopipljiv (poslovni procesi, rutine, običaji, baze podataka, intelektualno vlasništvo),
3. Potrošački kapital (veza između potrošača, kupaca, dobavljača, distributera, uključuje imidž, brend i identitet preduzeća na tržištu).

Sve upućuje na to da znanje bilježi trend zastarijevanja za tri do pet godina ukoliko se ne reaguje na vrijeme, odnosno ukoliko se ne osvježava i proširuje.

Po istraživanjima koje je provela Britanska organizacije Fast Forward 10 poslova budućnosti su: programer za stres, menadžer za zdravlje radnika, genetski dizajner, konsultant za privatnost, vertikalni farmer, trgovci vodom, dizajner inteligentne odjeće, socijalni radnik na društvenim mrežama, velnes menadžer za starije, epidemiolog. Za ovakvu strukturu poslova za budućnost, uloga znanja i upravljanja znanjem postaje ključno strateško pitanje svake ekonomije a znanje i inovacije su osnovni faktori opstanka i razvoja. Kada se jednom postigne konkurentska prednost zasnovana na intelektualnom kapitalu tu nije kraj, već se zahtijeva stalno ulaganje da bi se ta prednost održala. Svako preduzeće je specifično na svoj način, pa nema univerzalnog rješenja za upravljanje intelektualnim kapitalom. Zadatak menadžera je da uspješno poveže strategiju, zaposlene i tehnologiju preduzeća sa tržišnim okruženjem. Kada se posjeduje znanje i dobra procjena vizija i cilj koji se želi postići, male specijalizovane savjetodavne firme zauzimaju sve bolju poziciju od velikih investicionih banaka. Ovakvu firmu su osnovali Sajmon Robi, koji je radio u investicionoj banci Morgan Stanley i Sajmon Voršo, bivši finansijski savjetnik UBS: Oni samo potvrđuju stav, da intelektualni kapital stvara vrijednost a da znanje može uvećati profit i da radnici znanja svoje znanje nose sa sobom. Prednost ovako malih specijalizovanih firmi je u tome što prihod od visokih nadoknada za savjetodavne usluge koje se naplaćuju za krupne poslove dijele na manje ljudi. Za modernu ekonomiju najznačajniji faktor u nemilosrdnoj konkurenciji na savremenom tržištu je kontinuirano unapređivanje intelektualnog kapitala, jer samo intelektualni kapital će obezbijediti uspjeh i stabilnu poziciju na tržištu.

7. Značaj i primena komunikacije u savremenom poslovanju

Nastojeći da svoje poslovanje što kvalitetnije stave u službu razvoja preduzetništva i unapređenja poslovanja, većina preduzeća posebnu pažnju poklanja tržišnim komunikacijama, aktuelnim komunikacionim trendovima i profesionalnom kodeksu poslovanja. Kvalitetna, jasna i ciljana komunikacija odavno je ne samo prednost, već osnov uspješnog poslovanja. Usmjerena prema potrošaču ili korisniku usluga, komunikacija postaje osnovni alat kojim se plasira informacija, podiže profit i ostvaruje uspješan poslovni identitet. Dobro organizovanim i funkcionalnim kanalima nastoje se ostvariti unaprijed definisani korporativni

ciljevi. Svrha komuniciranja postaje ne samo informisanje, motivacija zaposlenih i upravljenje resursima, već trajanje i nametanje na tržištu prepunom izazova i prohtjeva. Kada govorimo o procesu komunikacije i aktuelnostima u odnosu BiH prema svijetu, činjenica je da naši stručnjaci ne zaostaju u poznavanju tehnologija, trendova, informacija. Nedostatak se najčešće izražava u primjeni znanja, razmjeni iskustava i kontinuiranom unapređenju postojećih saznanja, organizovanju radionica, kurseva i obuka iz oblasti komunikacije. Način na koji komuniciramo potpuno se promijenio, pa je uloga Interneta i digitalnih medija potpuno nezamjenjiva i u savremenom poslovanju. Najizraženija razlika u odnosu BiH prema svijetu ogleda se u nedovoljnoj svjesnosti značaja planirane i strateški vođene komunikacije, poistovjećivanju marketinških komunikacijama sa poslovnom, pristupanju društvenim mrežama bez prethodno urađene analize, plana i očekivanih rezultata, neopreznosti u selekciji i plasmanu informacija, neažurnosti i nepreciznom pravcu kojim se komunikacija kreće. Čini se da su u BiH novi trendovi najviše zastupljeni u oblasti digitalnih komunikacija i integrisane komunikacije na više platformi. Društvenim mrežama najčešće se pristupa radi oglašavanja, bez prethodnog razumijevanja važnosti interakcije sa zajednicom koja ih prati. Potrebno je razlikovati grupe posjetilaca, a potom primeniti različite pristupe ka njima i njihovim očekivanjima.

Zaključci

Polazeći od postojećeg stanja, Sporazuma o pristupanju EU, implementacije Reformske agende i ispoljenih problema u državama Zapadnog Balkana, daju se zaključci i mjere za prevazilaženje nepovoljnog ekonomskog položaja, smanjenja nezaposlenosti, zaduženosti i ostvarivanja većeg standarda ukupnog stanovništva.

1. Smatra se da je danas izvoz proizvoda i usluga je najvažniji segment ekonomije, ne samo u BiH, nego i u svim državama Zapadnog Balkana i da se bez porasta izvoza ne može doprinijeti porastu proizvodnje, manjoj zaduženosti, a posebno nezaposlenosti, kao trenutno najvažnijem pitanju.

2. BiH je sve do 1992. godine bila jedina republika u bivšoj Jugoslaviji koja je imala trgovinski suficit, koji je sada narušen tako da deficit u izvozu iznosi 40% u odnosu na ukupan izvoz, što predstavlja za sada veliki problem u funkcionisanju BiH, te za pojavu velikog broja nezaposlenih, a posebno mladih i za ukupan standard stanovništva.

3. Jedna od šansi za izlazak iz postojeće krize u BiH je orijentacija na koncept “kupujmo domaće”, jer je to jedini način da se smanji disbalans u platnom prometu sa inostranstvom i poveća zaposlenost kao i lični i društveni standard u cjelini.

4. Glavni problem u svim državama regije, a posebno u BiH, zbog postojeće organizacije države, je i politička nesigurnost i nestabilnost, što značajno utiče na povoljno poslovno okruženje, na direktna strana ulaganja i ekonomski rast. Negativna politička klima i propali reformski procesi uzrok su sadašnjeg nazadovanja i veoma loše poslovne klime.

5. To zahtijeva snažnu opredijeljenost najviših nivoa vlasti za definisanje i implementaciju Reformske agende, kao i da zakoni i propisi budu povoljniji za preduzetništvo, s tim da privatni preduzetnici trebaju imati ključnu ulogu u utvrđivanju prioriteta reforme i potvrđivanju da one nisu samo na papiru. Ako se ne poboljša poslovno okruženje, konkurentnost zemlje će ostati ugrožena, investicije će otići na druga mjesta, a zemlja će nastaviti da izvozi ljude kao svoj najbolji resurs. Tome doprinosi i veliki broj državnih

monopola koji postaju kočnica ekonomskog razvoja i konkurentnosti privrede BiH na domaćem i globalnom tržištu. Među državnim monopolima, posebno se ističu elektroprivreda, distribucija, šumarstvo, vodoprivreda, željeznice, zdravstvo, televizija, telekomunikacije, poštanske usluge i veliki broj komunalnih preduzeća na entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou.

6. Reformska agenda daje određene rezultate, ali oni nisu dovoljni. Zbog ogromne nezaposlenosti i još veće neaktivnosti, BiH mora imati stopu rasta od najmanje 6-7% godišnje umjesto sadašnjih 2-3%. Zato su BiH potrebne obimnije reforme i hrabriji paketi reformi.

7. Ključ ekonomskog rasta i razvoja BiH su mala i srednja preduzeća, i to upravo zbog određenih prednosti, jer se male firme se lakše prilagođavaju zahtjevima tržišta, a ostvaruju veću profitabilnost u odnosu na velike firme, u relativnom smislu, uspješnije rješavaju nastale poremećaje u okruženju, a mogu uspješnije da rade sa relativno malim obimom uloženog kapitala itd.

8. Konkretnije mjere koje država treba da preduzme jesu povećanje fiskalne stabilnosti, rasterećenje privrede od poreza i doprinosa, što će na kraju dovesti do suzbijanja sive ekonomije.

9. Siva ekonomija predstavlja jedan od najvećih problema Bosne i Hercegovine, a manifestuje se kroz angažovanje radne snage na crno, obavljanje ilegalnih novčanih transakcija, kao i u nelegalnom prometu robe i usluga. Ako znamo da je ukupan BDP oko 29 milijardi, onda se gotovo još 10 milijardi obavlja u dijelu sive ekonomije. Veliki doprinosi na platu predstavljaju problem za sve poslodavce, stoga je dužnost države da prepozna uredne poreske obveznike i pomogne im smanjenjem poreskih opterećenja. Siva ekonomija negativno utiče na privlačenja stranih investicija i konkurentnosti bh. privrede. Borba protiv sive ekonomije, također je bitna i za integraciju u Evropsku uniju. U pogledu smanjivanja sive ekonomije dvije poluge su ključne, a to su: borba protiv korupcije i efikasno djelovanje države. Uprava za indirektno oporezivanje je ključna institucija u suzbijanju sive ekonomije i očuvanje finansijske stabilnosti BiH.

10. Sve što su vlasti u BiH uradile na unapređenju poslovnog okruženja nije bilo dovoljno, jer je novi Doing Business Report objavio izvještaj po kome BiH zauzima 86. mjesto od 190 zemalja. Godinu ranije, BiH je bila na 81. mjestu. Ovaj izvještaj govori o globalnom mjestu gostoljubivosti za strane investitore.

11. Da bi BiH bila približno razvijena kao Evropa sada, mora rasti puno više i brže. Ako nastavimo rasti po ovim stopama, trebat će nam šest decenija da dostignemo nivo kapitala po stanovniku Evrope, ali ako ubrzamo taj proces rasta, ako otkrijemo nove izvore koji bi mogli da pospiješe rast u BiH, to bi se moglo desiti za duplo manje vremena. Ono što je bitno uraditi jeste pokušaj dovesti makroekonomski model u balans. Trenutno nemamo mnogo potrošnje, imamo malo investicija, tako da se moraju naći kanali kojima će se potrošnja pretočiti u investicije, gdje će se uvoz umanjiti, ali će se izvoz pospiješiti i naći način da privatni sektor ojačamo.

12. IK sektor, na čemu se treba posebno angažovati, se sada najviše i najbrže razvija i brzo rastući u Evropi. Naš problem je što još živimo u drugoj industrijskoj revoluciji, a svijet je u četvrtj. Mi moramo razmišljati o internetu. U Evropi je na 3G samo BiH i Ukrajina. Čak je

30 do 40 afričkih zemalja na 4G i to jasno pokazuje gdje smo mi. Ako želimo biti bolji, vizija BiH mora biti zemlja visokog dohotka.

13. Osnovni faktori proizvodnje (zemlja, rad, kapital te organizacija) obilježili su tzv. staru ekonomsku nauku. No, u okviru nove ekonomije nauka, odnosno ekonomije znanja, koja postaje najvažniji faktor rasta i razvoja, smatra se da informacija, prostor i vrijeme postaju osnovna baza znanja i napretka stanovništva.

14. Znanje je oduvijek bilo jedan od osnovnih instrumenata razvoja društvenih zajednica i uspješnih nacionalnih privreda. U današnjem okruženju globalne tržišne privrede, moguć je napredak samo one privrede koja vrednuje znanje i inovacije te ulaže odgovarajuća sredstva u inovativnost, istraživanje i razvoj.

Ekonomski efekat zemalja Zapadnog Balkana veoma je važan, kako bi one postale punopravne članice EU. Ekonomija je najvažnije pitanje, glavni uslov da ubijedimo evropske građane. Upravo iz tog razloga treba uspostaviti zajedničko tržište Zapadnog Balkana kao uslov za pristupanje, a dugoročno integrisati zajedničko tržište zapadnog Balkana u unutrašnje tržište EU. Zajedničkim tržištem bi se otvorilo, prema gruboj računici, 80.000 novih radnih mesta do 2025.

Literatura

Analize, izvještaji, statistike:

- [1] Analiza vanjskotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine za 2016. godinu – Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
- [2] Analiza vanjskotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine za 2015. godinu – Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
- [3] Izvještaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini za 2016. godinu uz dokument Saopćenje Komisije Evropskom parlamentu, Vijeću, Ekonomskom i socijalnom odboru, Odboru regija – Saopćenje o politici proširenja Evropske unije za 2016. godinu, Brisel, 09.11.2016. godine
- [4] Redovni ekonomski izvještaj Svjetske banke za zemlje Zapadnog Balkana, jesen 2017. godine
- [5] Reformska agenda
- [6] Statistički pregled stanja tržišta rada na dan 30. septembar 2017. godine – Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine;
- [7] Saopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine – Demografija i socijalne statistike, od 10.04.2017. godine
- [8] Saopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine – Demografija i socijalne statistike, od 17.04.2017. godine
- [9] Saopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine – Ekonomske statistike, Investicije u 2016. godini od 15.09.2017. godine
- [10] Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
- [11] Zakon o privrednim društvima Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 81/15)

Knjige, članci, naučni i stručni radovi:

- [1] Ajeti M., (2003.), Uloga ekonomije, znanja i poduzetništva u razvojnoj strategiji regionalne ekonomske politike, Magistarski naučni rad, Sveučilište u Ljubljani, Ekonomski fakultet Ljubljana
- [2] Berberović Š., Jelić M., (2005.), Menadžment malih i srednjih preduzeća, Elektrotehnički fakultet Banja Luka
- [3] Berberović Š., Petković S., (2013.), Ekonomika i upravljanje malih i srednjih preduzeća, Elektrotehnički fakultet Banja Luka
- [4] Dobrojević G., (2011.), Poslovno komuniciranje i pregovaranje, Beograd, Univerzitet Singidunum
- [5] Dragičević M., (1996.), Ekonomija i novi razvoj, Zagreb, Alinea
- [6] Drašković M., (2010.), Znanje kao neograničen resurs i objekt upravljanja, Montenegrin Journal of Economics
- [7] Marković M., (1994.), Menadžment malih preduzeća, Beograd, Fakultet za internacionalni menadžment
- [8] Sundać D., Švast N., (2009.), Intelektualni kapital – temeljni čimbenik konkurentnosti preduzeća, Zagreb, Ministarstvo gospodarstva rada i poduzetništva
- [9] Jusufrić I., (2012), Menadžerska ekonomija, Internacionalni Univerzitet Travnik, Travnik
- [10] Tomaš R., (2010.), Kriza i siva ekonomija u BiH, Sarajevo, Friedrich-Erbert-Stiftung

Internet:

- [1] http://www.fms-tivat.me/download/spec-radovi/Marija_Bjelanovic.pdf
- [2] <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/eoik.2016.4.issue-1/eoik-2015-0025/eoik-2015-0025.pdf>
- [3] [https://file:///C:/Users/IUT/Downloads/04Hasic%20\(2\).pdf](https://file:///C:/Users/IUT/Downloads/04Hasic%20(2).pdf)
- [4] <https://hrcak.srce.hr/file/128096>
- [5] http://www.eras.org.rs/uploads/4/7/0/4/47046595/50_%C5%A0ekari%C4%87_kosti%C4%87_%C5%A0ekari%C4%87sotirovski_znanje_odlu%C4%8Cuju%C4%86i_faktor_uspe%C5%A0nog_poslovanja_preduze%C4%86a_regional_scientific_conference_e_raz_2015_belgrade_serbia_421-428_pp..pdf
- [6] <http://pr.org.rs/znacaj-i-primena-komunikacije-u-savremenom-poslovanju/>
- [7] <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/AnnualReports/English/DB2018-Full-Report.pdf>
- [8] http://www.dei.gov.ba/bih_i_eu/ssp/default.aspx?id=485&langTag=bs-BA
- [9] http://europa.ba/?page_id=493
- [10] http://europa.ba/?page_id=44268
- [11] <http://eu-monitoring.ba/siva-ekonomija-u-bosni-i-hercegovini/>
- [12] http://europa.ba/?page_id=619
- [13] http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sjednica_v2.php?sjed_id=623&col=sjed_saopcenje
- [14] <http://reforma.ba/index.php/odgovorna-agenda/izvan-kutije/378-kakva-ce-bitio-cjenaimplementacije-programa-mmf-a>